

Az í-zés esetei a békési nép nyelvében.

Mint nyelvtudományunk megállapította, köznyelvünk *é* hangja két különböző, egy zártabb és egy nyiltabb *é* hang fejlődésének az egybeesése. Nyelvjárásaink nagy részében azonban vagy ma is van egy nyiltabb és egy zártabb *é* hang, pl. a szamosháti nyelvjárásban az *é* és az *ě* hang (*kéz* és *měz*), vagy él a nyilt *é* mellett a zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i* is, pl. a Tiszántúl nagy részén (*kéz* és *miz*). Azt az *é* hangot, amelyből egyes nyelvjárásokban *ě*, másokban *i* fejlődött, Horger XVI. század előtti *é*-nek nevezi, a nyiltabb eredetű mai *é* őst pedig XVI. századbeli *é*-nek. (A magyar nyelvjárások, 54. l.)

Békés népnyelvében, mint a Tiszántúl több nyelvjárásában, a XVI. század előtti *é* annyira zártabbá vált, hogy akusztikailag teljesen összeesik az *i*-vel. Tehát a békési nyelv *i*-ző. Ebben a dolgozatban a békési népnyelv *i*-ző alakjait sorolom fel lehetőleg teljességgel, boldogult Csúry Bálint elgondolásához híven. Egy nyelvi jelenség vizsgálata ugyanis csak akkor hasznos és értékes, ha egy nyelvegységben belül az összes eseteit megvizsgáljuk. Így látjuk csak tisztán és világosan, hogy az illető nyelvi sajátság milyen mértékben él a megvizsgált nyelvegységben. Az *i*-zéssel ilyen szempontból még csak egyedül Arany János foglalkozott „Az *é*-t *i*-re váltó tájszólásról“ c. dolgozatában, melyben világosan és rendszeresen megállapítja az *i*-zés eseteit szótövekben, képzőkben és ragokban egyaránt. Nagy kár, hogy dolgozatát nem fejezte be; a képzők vizsgálatánál megszakad az értekezés, azonban az igeragozás és a névszóhajlítás vázlata már ismeretes. (Arany János Összes prózai művei, 977—988. l.) Az *i*-zést az egész magyar nyelvterületre vonatkozóan Fűr István dolgozta fel nyelvjárási irodalmunk alapján. („Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban.“ Szeged, 1930.) E mellett a kitűnő összefoglaló munka mellett most már szükség volna a részletekkel foglalkozó dolgozatokra is, hiszen amint Fűr mondja: „igen-igen kevés lehet azon községek száma, amelyeknek *i*-zése teljesen egyforma mértékű... Ezért az *i*-zésre vonatkozó jelenségeket nem lehet egységes, minden *i*-ző területre egyformán érvényes szabályba foglalni“ (4. l.). Az *i*-zés mértékét tehát

sok nyelvegységről való sok tanulmány alapján tudjuk majd megállapítani.

Dolgozatomban összegyűjtöttem a békési népnyelv *i-ző* alakjait, külön csoportosítva a szótöveket, külön a suffixumokat. A szótövek közül először a névszó-, azután az ige-töveket tárgyalom, mindkét szófajnál külön az egytagú és a többtagú töveket. Ez utóbbi esetben a hangsúlyos és a hangsúlytalan helyzetet is figyelembe veszem. A tő belsejében mutatózó *i-zés* után megemlítem még a tő végén beálló *i-zést*, továbbá felsorolom az *i-zést*, az *i-zés* rövidülését is. A békési *i-ző* alak után közlöm a köznyelvi alakot, majd példamondatban mutatom be az illető szót.

A) *Í-zés* névszókbán.

A névszókbán fellépő *i-zést* legcélszerűbb két csoportban tárgyalni: külön a minden esetben, tehát ragos és ragtalan helyzetben egyaránt megnyilatkozó, és külön a tő végén, a suffixumok felvétele alkalmával a tővéghangzóban bekövetkező *i-zést*.

I. A tő belsejében.

A szótövek belsejében az *i-zés* állandó jellegű, azaz azok a névszótövek, amelyek a ragtalan alakban (nominativus) *i-ző* jellegűek a képzett és ragozott alakban is, tehát minden esetben megtartják *i-ző* mivoltukat. Vizsgáljuk meg tehát a szótövek belsejében jelentkező *i-zést*, mégpedig először az egytagú, azután a többtagú névszókbán.

1. *Í-zés* egytagú névszókbán.

Már nyelvünk nagy ismerője és művésze, A r a n y J á n o s megállapította fentebb említett tanulmányában, hogy az *i-ző* ember nem minden köznyelvi *é-t* ejt *i-nek*, mert mindazon egytagú szavakban, „melyekben az *é* ragozáskor nyílt, rövid *e-re* változik“, nincs *i-zés*. (I. h. 980. l.) Nem *i-zik* a békési ember sem a hangzónyújtó tövekhez tartozó egytagú névszókbán, pl. *dér* ~ *deret*, *tél* ~ *telet*, *szél* ~ *szelet*, *mész* ~ *meszet* stb. Tehát csak az egyalakú változatlan tövek között találunk *i-ző* szavakat. Ezek a szavak a következők:

bír (-*t*, -*ék*, -*ém*, -*éd*, -*e*, -*ünk*, -*ették*, -*ék* ; *bírés*, -*kedik* ; *bírél*) ~ *bér*. De *i-zés* nélkül is használatos ebben a származékban: *béllőj* (~ *bérlő*), csak *é*-vel a *Bérház* összetételben (községi szálló és színházi épület neve). *Mi a bírét fíjam? Szégím bírészgyerék! Nem nagy bír biz a. Nincs főüggye, de sokad bírél.*

cíl (-*t*, -*ok*, -*om*, -*od*, *cijja*; *ciloz*) ~ cél. Ez a német jövevényszavunk az eredeti *i* hangot őrizte meg nyelvjárásunkban. *Te, ciloz még az ablakot!*

csíp ~ csép. Ez a szó csak származékban él a békési nép nyelvében: *csípél* (-*ék*, -*sz*, -*ünk*, -*ték*, -*tem*, -*nék*, *csípéjkek*), továbbá: *csíplőügép*.

díl 1. *díl-t*, -*nek*, -*ënn*, *díre* (délre) ~ dél (világtáj); 2. *díl*, *dele*, -*t* -*k* ~ dél (idő); származékai: *dílel* (ebédel) és *delél* (délben pihen); összetételben: *dílebid* (étel, az ebéd), *dílelőjütt*, *dílutá*. *Díre mēntek a vadlibák. Harangozzák a delet. Díl van, égyünk. Ippen dílelnék odaát. Dílutám meginn elmēntünk az iskolába.* Ez a főnév kivétel a fentebb említett szabály alól, mert hangzónyújtó tövű léteére is *i-ző*. Első jelentésében azonban (irány, világtáj) nem hangzónyújtó, hanem egyalakú tövű.

fi ~ fej. Csak ebben az egy összetételben találjuk meg nyelvjárásunkban a *fej* szavunk zárt *é*-re visszamenő *i*-s alakját: *fikötőü* ~ fejkötő. *Rígi, naty fikötőü vóút a fejinn.*

fik ~ fék. Csak a *kötőüfik* (-*ët*, -*ék*) ~ kötőfék (lószerszám) összetételben van *i-ző* alakja. *Lédörzsöltte a fejrül a kötőüfikét a csikóü.*

finy (*fínt*, *fíny-ék*; *fínyës*, *fínylik* (nem orrhangú *i!*), de *fénykép* v. *fénykép*) ~ fény. *Kínt ülnek fínyësék, várják szíppantóüjékat* (taknyos a gyerek orra). *Gállány gyerék vóút legín korába, mindík fínyës csizmát hördött.*

fír ~ férj. Csak a *fírhë min* ~ férjhez megy kifejezésben, de: *férjes asszõ. Na az a híres is fírhë mēnt má. Az is inkáp fère mēnt, mínt fírhë mēnt.* Összetételben:

fírji és *férji* (*t*, -*jak*, -*jas*) ~ férfi. Ritkán használatos szó, inkább *embër-t* mond helyette a békési nép. *Nem asszonnak valóü a zsákolás, fírji munka a!*

iccaka (-*át*, -*ák*, -*ás*, -*árül*, -*ára*, *icakázik*; néha röviden: *iccka*) ~ éjtszaka. *Ojam, mínt a sëtít iccka* (buta). *Sokat iccakáltam melleite* (virrasztottam). Köszönésben: *agyon Istë jóü iccakát, vagy jóü iccakát.*

ífel (-*t*, -*ék*, -*be*, -*ig*) ~ éjféli. *Ügy ífel vóút akkõr má. Nem mér az ífélkõr kimēnni. Ífélbe jõt haza a gyõnyõrú!*

ík (-*et*, -*ek*, -*em*, -*ed*, -*e* vagy -*je*; *iket*, *íkes*) ~ ék. Fosztóképzõs alakban: *ékhetetlen* ~ éktelen. *Ne íkëld mán a félvígít* (ne bosszantsd)!

íp (-*et*, -*ek*, -*ënn*; *ipebb* · *ípsíg*) ~ ép. A belõle származott határozószó azonban rövid *i*-vel és *iket* itõdött *p*-vel használatos: *ippë* ~ épen. *Az imén mēnt el ippë. Ippë jóükõr jöttél. Asz hítem, nem írëk haza íb búrël.* Az *íp* ~ ép tõbõl származik az *ípít*, *ípül* (épít, épül) ige és az *ípület* (épület) főnév.

ív ~ év. Egyetlen kifejezésben *i-ző*: *harmadive* ~ harmadik éve, de: *év* (-*et*, -*ek*, -*es*, -*em*, -*ed*, -*e*). *Vam mán annak tíz éve is. Hãrmadive jártam én úgy, mikor az istállóüt tapasztottuk.*

kik (-et, -ek, -es, -ebb; -ül, -ít, -síg, kikitőü) ~ kék. Sokájjig megláccott a kikje (annyira megverték). De szíp kik szeméd van kishúgom.

kiny ~ kény. Csak birtokos személyraggal fordul elő: kinnye-kedve szerint, kinnye-kedvire. Tovább képezve: kinyēs (-t, -ék, -ënn és -enn, -síg; kinyēsebb, kinyēskedik) ~ kényes; kinyelēm (kinyēlm-ët, -ës, -etlē) ~ kényelem; kítelen ~ kénytelen. Kíkszēmü kinyēs, sárgaszēmü szerēlmēs. Kitelē vagyok vele.

kíp (-et, -ek, -em, -ed, -e vagy -je; -es, -ël; kibzël) ~ kép. Összetételben: árckíp, de: fēnykép vagy fēnykép. A vele összefüggő -ként, -kép suffixumokban is í-zést találunk: -kípp, -ē, -est. Bedukhatnád a kipedet tōpszōr nagyanyádékho. Nē vagyok képes lēülni a sog doloktól. Aho kíppest min gazdák vagyunk.

kisz (-t, -ék, -ënn; -ít, -ül, kissig, tanyakissig berendezés, felszerelés) ~ kész. Kisz az itél, hé? Ippem mos kiszítettē jēl. Na, kiszűjjeték fijam, mēgyünk. Szíp tanyakissige van, nem lehet rá mondani, hoty kōrhēj.

lik (-et, -ek, -em, -ed, -je vagy -e; líkël: léket vág) ~ lék. A lígbe esett. Líkejje mēg aszt a dinnyét! Hozog báltát, vágok líket kereket. (Nd.)

líp (-et, -ek, -em, -ed, -e, -es) ~ lép (,Milz'). Fáj a lípe. Lípes miz. Csikóglípet aggyanak neki kōhōgtsrül, néném!

mí (-het, -hek, -hem, -hed, -he; míhes; míhész, -kēdik, et) ~ mēh. Gyere a míhezsbe, nízük mēg a dongóút. Nagy míhész vóút az öreg világitibe, mégis összeszúrkálták a míhek.

mí, mīj (mij-et, -ek, -ënn és -enn; -ebb; -ít, mísig: mélység) ~ mély. Míjē van ebbe a kúdba is a víz. Ot mán csak egy nagy mísig van, osz nindzs benne sēmmi (t. i. a világ végén).

mín ~ mén, csak az -s képzős alakban használatos a szó: minēs (-t, -ék, -ēm, -ēd, -se) ~ ménes, helyette az idegen eredetű csōüdōr él a békési népnelvben. Jóú lovai vóút annak, a mí-nēzsbül hozatta.

míz (-et, -ek, -em, -ed, -e; -es) ~ méz. Mízes-mázos. Na, gyere, kennyél (kenj) mízes kēnyeret. Hijába pērgettün, nem sok mízüñ lett. Ojan idēs, mint a miz.

nígy (-et, -es; -ël, niccēr, de: negyed, négyedik és négyed, négyedik öregek nyelvében) ~ négy. Tehát a -d sorszámnévképzős alakban nincs í-zés. Ēlnígyēl ~ megver. Nígy ökōrēl szánt, ojā jóú sora vā. Ēhefi a putriká, ha mindēn nígy eszten-dőübe terēm. Három a magyār, negyedik a ráadás.

níp (-et, -ek, -em, -ed, -e, -nek, -pēl; -es, -síg) ~ nép. Annyí níp vóút, hogy alík fērtün. Nagyō jóú nípek (emberek). Hijába, dóúgozik a pōrníp (a föld népe, a nép).

píz (písz, píz-ék, -ēm, -ed, -e, -ír, -ënn; -ës, -ël) ~ pénz. Sē pís, sē posztóú. Ot tártották a písz is. Van annak a kupecnek annyi píze, hoty tē nem láttál még annyit. Pízēli asz valaki.

ris (-t, -ék, -ém, -éd, -se, -ënn) ~ rés. *Beszögélhetnéd aszt a rist a kerítésē, fijam, ne lássanag be rájta.*

risz (-t, -ék, -ém, -éd, -e, -ünk, -ëték, -ék, -ënn; -ës, -ël, -ësül) ~ rész. *Sëmmi riszēm nem kívánnya mán a dóugot. A kísëbbik riszt hatta a fijára. Szëgī riszësék, eleget szëvednek a pörtül.*

rit (-ët, -ék, -ënn, -ëm, -éd, rittye; rit-i, -ës) ~ rét. *A ritre jártun kaszálni. A gyúri ritē van a főüggye. Gyúri rit (hn.).*

ri, riv (ri-t, -ënn, -nél; riv-et, -ënn; rivisz) ~ rév. *Fogott az öreg rivisz ëggy ojä halat, hogy ojat még nem láttam. Alig mërt az a szamar átmënni a rivē.*

szik (-et, -ek, -es, -em, -ed, -je) ~ 1. szíksós föld, 2. a tojás sárgája, 3. szikfü ~ székfü. *A szikē laknak. Nem tērmëtt a szikē semmi. Legjobb a szikfü teja, én is aszt itlam köhögtsrül.*

szil (-t, -ék, -ëm, -éd, -e, -ënn; -ës, -ëssig; szilësedik) ~ szél. *Vásárszil, Vicaszil (hn.). Szile-hossza ëggy. Ètyszil kötöj (keskeny). A vizet kieresztëttik a Fekete-Kërëzsbül, de a jëk szile fëmmaratt. A Vásárszilbe laknak.*

szip (-et, -ek, -ënn, -nek; szëbb; szip-sig, -it, -ül) ~ szép. *Szipre jár a füst. Szipē legel a kisasszon gujája. (Nd.) Szipënn is tud azir beszilni. Szëbb a páva, mint a pújka.*

szit, szíjjel (hat. szó) ~ szét, széjjel. *Összetételben: szanaszit ~ szanaszét, szërte-szit, szërte szíjjël. Szitnizünk a disznó-pijacō, hátha látun valami jóü süldöjüt. Szitvërte az esöj a vásárt.*

szívonóü (-t, -k, -m, -d, -ja, -jok) ~ szénvonó (pernyehúzó). *A szén szavunk ebben az összetételben kezd elhomályosulni, innen ered az í-zó alak a szénvonó-ban. A szén egyëbként nyilt é-vel ismeretes nyelvjárásunkban és hangzónyujtó: szén, szene-t. Hoz be a szívonóüt még a piszkatát. Eliq mán az a jóü szívonóü, ne tãrtogazs benn ojä sokã.*

tí (határozószó), *títova* ~ tétova, *títovázik* ~ tétovázik (habozik). *Nem mënt as së tí, së tova (sehová).*

víg (-et, -ek, -em, -ed, -e, -ënn; -ës, vígzöjüdik, vígez, víkhetellē) ~ vég. *Határozószóban: vígëtt, vígleg. A Végh (Víg) családnév teljes tövében zárt ë található: Víg-ët, -ék. Malōvíg ~ Malomvég, városrész. A Natyhíd vígin kërësztlümmënt a motör. (Szójáték: nem a nagy Hidvigin, a magas Hidvégin (személy), hanem a Körös hídja, a Nagyhid végén.) Èlvígeszted mán a mosást? Víge-hossza nē vóüt. Malōvígési leginyék. Vignél (Végh papírkereskedőnél) vëttëm eszt a fãlvédöjüt.*

vín (-t, vagy -et, -ek, -tül, -ënn; -ebb, -it, -ül, vísig) ~ vén. *Öregembër nē vín embër. Vínëbb az örszágútnál. Mëgvínültem, de ijët még nem láttam. Vísigire min el a kend esze is.*

vir (-t, -ék, -ëm, -éd, -e, -ünk, -ëték, -ék; -ës -zik; vírhóujag, vírhas, vírëshúrka) ~ vér. *Összetételben: tesvir (testvér), öszvir. A vele egy tövü veres szó a békési nyelvben vërëss-nek hangzik. Csakúty pisitott a vir az újábül (ömlött, ütöeret sértett meg). De a vir nagyō főjt a fogábül. Vírës a szemëd! Szél lësz, vërëzsbe mī lë a nap.*

Ez a felsorolás világosan mutatja, hogy hangzónyújtó egytagú névszóinkban nincs *i*-zés, kivéve *dél* ~ *dele-t* (*díl* ~ *dele-t*) és a *négy* ~ *negye-d* (*nígy* ~ *negye-d*) szavunkat. A többi egytagú *i*-ző névszónk mind az egyalakú változatlan tövekhez tartozik. De nem minden egyalakú változatlan tövű névszónkban váltja *i*-re az *é*-t a békési nép, hanem csak azokban, melyekben a tárgy ragja vagy a nyílt *e*-re végződő teljes tőhöz, vagy pedig egyszerűen a csonka tőhöz járul. Nyílt *e*-re végződik a teljes töve a tárgy ragja előtt a fenti névszók közül ezeknek: *tke-t*, *ípe-t*, *kike-t*, *kípe-t*, *líke-t*, *lípe-t*, *mihe-t*, *míje-t*, *míze-t*, *nígye-t*, *nípe-t*, *ríve-t*, *szíke-t*, *szípe-t*, *víge-t* és *víne-t* (*éke-t*, *épe-t*, *kéke-t*, *képe-t*, *léke-t*, *lépe-t*, *méhe-t*, *mélye-t*, *méze-t*, *négye-t*, *népe-t*, *réve-t*, *széke-t* vagy *szike-t*, *szépe-t*, *vége-t* és *véne-t*), csupán két *i*-ző szavunknak végződik zárt *ë*-re a teljes töve a *t* rag előtt, a (kötő)-*fék* és a *rét* szavunknak: (*kötő*)-*fiké-t*, *rité-t* (*féke-t*, *réte-t*). Csonka tőhöz járul a tárgy ragja a következő *i*-ző egytagú szavainkban: *bír-t*, *díl-t* (a déli irány neve), *fín-t* (fényt), *kín(y)-t*, *kísz-t*, *mín-t*, *písz-t*, *rís-t*, *rísz-t*, *szíl-t*, *vín-t* vagy *víne-t* és *vír-t* (bér-t, dél-t, fény-t, kény-t, késze-t, mén-t, pénz-t, rés-t, rész-t, szél-t, vér-t). Ezek liquidára, nasalisra vagy spiransra végződő szavak.

Sohasem *i*-zők a békési nép nyelvében azok az egytagú névszók, melyeknél a tárgy ragja zárt *ë*-ben végződő teljes tőhöz járul: *széké-t*, *fércé-t*, *gémé-t*, *mécsé-t*, *péké-t*, *rémé-t*, *tér-gyē-t* (térdet), *cégé-t*, *Bécsé-t*, *ércé-t*, *gépé-t*, *prémé-t*, *lécé-t* stb., aztán a már említett hangzónyújtó tövek és ez a két szó: *él*, *él-t*, *kés*, *kés-t*.

2. *Í*-zés többtagú névszókban.

A többtagú szavakban jelentkező *i*-zést legcélszerűbb külön vizsgálni az első szótagban és külön a többi szótagokban, tehát hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben. Ez az utóbbi csoport mintha több szabályszerűséget árulna el, mint a hangsúlyos helyzetben *i*-ző csoport.

a) Hangsúlyos helyzetben.

Első szótagban, tehát hangsúlyos helyzetben jelentkező *i*-zést találunk az alábbi többtagú (leginkább kéttagú) névszókban:

bíka (*biká-t*, *-k*, *-m*, *-d*, *-já*; *-s*) ~ béka. *Varanygyakozs bíka*. *Szeretéd a pőuconn ülőü bikát* (a kenyeret)? *Ha!* *Szóull a leveli bíka!*

bíke (*bikí-t*, *-k*, *-m*, *-d*, *-je*, *-jék*, *-be*; *-s*, *-l*, *bíkesség*) ~ béke. Tulajdonnévi származéka: *Bíkís*, *-t*, *-ënn*, *-re* ~ Békés (község). *Kibikílt a szomszíd a felesígvél*. *Szent a bíke*. *Nemes Bíkís várossa pecséti*. (1717-ből való pecsét körirata.)

bíkóu vagy *békóu*, *békjóu*, *bikjóu* ~ béklyó. Nem igen használatos szó, inkább *nyüg*-be teszik a lovat, hogy el ne kószáljon.

Dicséri kērt ~ Dicséri kert. A szó első tagjában *í*-zéssel van dolgunk, a múlt században még *Décsere kert* néven közli egy 1805-ből való adat.

Ditēr ~ Diter (hn.). A régi adatok szerint helyneveünk kb. 200 évvel ezelőtt még *Détér* volt. A *Ditērēny nyomtatnak* (csépelnek) *mán két napja*.

firēg (*firg-et*, *-ek*, *-em*, *-ed*, *-e*; *-es*, *-ēl*) ~ féreg. *Firges ez az ālma, athatná bātým ōcsóubban is! Jāj, de pizszogbatēlhettem, méktērmēt a gyērēke fejibe a firēg.*

fiszēk (*fiszk-et*, *-ek*, *-ēnn*, *-em*, *-ed*, *-e*, *-ētēk*, *-ēk*; *-es*, *-ēl*, *fiszkēlōūdik*) ~ fészek. *Fiszkes jenēt! Lēvērte a fecske fiszkit a lēkēlē. Ne fiszkēlōūgy mán annyit, me mégigazitalak!*

gyikíny (*gyikint*, *gyikíny-ēk*, *ēm*, *-ēd*, *-nye*; *-ēs*) ~ gyékény. *Gyikínkosár.*

ibēr (*-t*, *-ēk*, *-ēnn*; *-sīg*; *-ebb*, *ibrenn*) ~ éber. Származéka: *ibred* vagy *ibred*, éppenúgy lehet rövid, mint hosszú *í*-vel, mint a határozóragos alak: *ibrenn* és *ibrenn*. Nem *ibrednēk ē fēl*, *mēk ha muzsikálnának is a fejemnēl. Ibrenn ālszik, nagyon ibēr. Nem adnám ē sēmennyir aszt az ibēr kis kutyát.*

idēs (*-t*, *-ēk*, *-ēnn* vagy *-ēnn*; *ēm*, *-ēd*, *-se*; *-ebb*; *-sīg*, *-it*) ~ édes. De röviden: *idēsapám*, *idēsanyám*. *Sóutúl idēs* (só hiján). *Az én idēs szülémnek is vóut ojam párnája. Ém biz idēsē szerezēm a kávét.*

inēk (*-ēt*, *-ēk*, *-ēm*, *-ēd*, *-e*; *-ēs*, *-ēl*) ~ ének. *Mēkhālt a jóu inēkēs embēr. Inēkēs gyērēk. Hun inēkēlve, hū riva jártak hajóu-vāl. Ūgy mīm* (megy), *mint a Sinka Māri inēke* (szomorúan, vontatva, gyászosan).

hinnye vagy *innye* ~ ejnye (ind. szó), de használatos *ēnnye* alakban is. *Hinnye feneteremlētte! Innye, de kiszalatt a fejemből, pedig eszēmbē vóut.*

kímíny és *kémíny* (*-nt*, *-ēk*, *-ēm*, *-ēd*, *-nye*, *kémisēprōū*) ~ kémény. *Lēdūlt a kímí. Kifingott a vilák kémínnyin* (meghalt). *Jóul vam, mājť fēlirjuk a kémímbe korommāl* (tréfás szólás).

kínyēsōū (*-t*, *-k*, *-je*) ~ kénese (higany).

kirēg (*kirg-et*, *-ek*, *-em*, *-ed*, *-e*; *-es*) ~ kéreg. *Fene a kirged! Féretapostam a csizmám kirgit, annyit mēntem. Kirges a kezem.*

kive (*kivi-t*, *-k*, *-m*, *-je*) ~ kéve. *Kivevágóu. Ęty kive csutka.*

lilēk (*lēlk-ēt*, *-ēk*, *-ēm*, *-ēd*, *-e*; *-ēs*, *-ētlē*, *lilēgzik*) ~ lélek. Hangzónyújtó tövű főnév. (Vö. *lehel*, *lél*-, *lil-ēk*). *Nízd az a lēlkēlē, hoty sintērēli szēgí lovat! Ebbe is csak hālńi jár a lēlk* (gyenge). *Nincs hé lēlkēmnek hova lēnni* (nem tudom mit tegyek, azt sem tudom, hányadán vagyok). G o m b o c z szerint ez a szavunk a *lēlki*-ből alakult, a tövégi magánhangzó lekopása után az *ē* megnyúlt: *lēlk*, ill. *lēlēk* (~ *lēlkēm*). (Hangtört. 44.) A második szótag rövid *ē* hangja tehát ejtéskönnyítő hangzó.

mírög (*mírg-et, -ek, -ëm, -öd és -em, -ed; -es, -eskedik*) ~ *méreg*. *Mírögduda pikula* (csúfolódás). *Mírges pújka*. *Valami mirget* attak neki.

míszár ~ *mészár*. Csak a *míszárszék* ~ *mészárszék* összetételben fordul elő ilyen alakban. Származékai: *míszárol* ~ *mészárol*, többnyire igekötővel: *lémíszárol* ~ *lemészárol*, továbbá *míszáros* (*-t, -ok, -om, -od, -sa; -ság*) ~ *mészáros*. Családnévként is gyakori.

níha ~ *néha*. Gyakoribb és általánosabb használat: *néha*.

níma (*-át, -ák; nímül, nímít*) ~ *néma*. *A fejire esët szénginy, oszt egy darabig níma vóút.*

nímet vagy *nímët* (*-ët, -ëk, -ëm, -öd, -tye; -ës, -ül, nimeccsig*) ~ *német*. *Stíjessün, me hozzáñ köti a lovát a nímet. Egy bérinyi nímet asszontúl vëttem a túróút.*

nímék (*-et, -nek*) ~ *némely, némelyik*. *Nímék embër nem lát tovább az óuránál. Níméknek csizmája së vóút.*

rígi (*-t, -jek; -bb vagy rígebb, rígisig*) ~ *régi*. *Félöjütöztek a jányok rígisjës.* *Rígi mán a! A rígi öregék is tutták, mí a jóú.*

rípa (*-át, -ák, -ám, -ád; -ás, -ázik*) ~ *répa*. *Sárgarípa. Cúkórípa.*

rízég (*-ët, -ëk, -ënn, -ebb; -ës, rízëksig*) ~ *részeg*. *Rízég disznóú. Én nem láttam rízégë soha. Bőrsasztóú, hogy mindënnap rízég ez a János.*

rítegës (*-t, -ëk, -ëbb*) ~ *réteges*. Alapszava: *ríteg* ~ *réteg* nem igen használatos nyelvjárásunkban. *Jóú sikerült a tiszta, szíp rítegës.*

rítes (*-t, -ëk, -ëm, -öd, -se, -ünk, -ëték, -sëk*) ~ *rétes*. *Álmás rítes. Ém mán csak jobbam mégészëm a rítest, mint a szársztisztát.*

simëj (*-t, -ëk, -ëm, -öd, -je*) ~ *simely*. A szekér felhágója.

szígyën (*-t, -ëm, -öd, -e*) ~ *szégyen*. Ugyancsak *i-zést* talá-lunk származékában a *szígyëll* ~ *szégyell* igében is. *Szígyëmbe marattál, hé. As së tuggya, hová légyë szígyëlltibe.*

szína (*színá-t, -k, -m, -d, -ja; -s, -zik*) ~ *széna*. *Szína, szálma, zabasztag... Rëndënn a színája. Bújjunk el a színá-tártóba.*

tíb-láb ~ *téb-láb* (ikerszó). *Naty tíb-láb embër* (nem sokat ér). Ragozva igeként is használatos: *Bizony egisz nap tíbëk-lábok* (hiába fáradozom), *mék së sok értëlme vā.*

tízta (*tisztá-t, -k, -m, -d, -ja; -s*) ~ *tészta*. *Húsztá még a malac is a tisztát, mikör nyútotta. Segítëltem neki tisztá-csi-nálni. Naty tisztás az é fíjam.*

víka (*víká-t, -k, -m, -d, -ja; -s*) ~ *véka*. *Félvíkás kas. Belefërne ebbe egy víka szílva?*

víkony, víkō (*víkōit, víkōny-ok, -ann és -onn* (mód- és hely-határozó, vegyesen is használatos); *-abb, víkōság*) ~ *vékony*. *Víkōmpizű, víkōdongájú. De víkōnyā jön az a té* (tej)!

vircse (-ét, -ék, -ém, -d, -je) ~ vércse. Ez a név a *vér* ~ *veres* szavunk -cse kicsinyítőképzős származéka. A *vér* pedig, mint már láttuk, a békési népnyelvben *i*-ző alakú, ezért hangzik *vircsé*-nek nyelvjárásunkban ez a madárnév.

Ha megfigyeljük a fenti *i*-ző szavakat, azonnal szemünkbe tűnik, hogy a *Dicséri* és a *kinyesőü* szavak kivételével mind kéttagúak. A *Dicséri* helynév, amint a békési levéltár adatai alapján megállapítható, összetett szó, tagjai: a *Décse* tulajdonnév, az *ere*, ill. *ér* köznévfő és az *i* mn. képző. Tehát az összetétel előtagja szintén kéttagú volt eredetileg. A higany népies nevében, a *kinyesőü* szóban az *i*-zés valószínűleg analógia hatása: a nép a *kiny* (*kinyes*) ~ *kény* (*kényes*) szóval hozta összefüggésbe, amelynek *i*-ző voltát láttuk már az egytagúak között.

E csoport többi szava kéttagú. Ezek között vannak elhomályosult összetételek: *níha* (néha), *nímék* (némelyik) és *iccaka* (éjtszaka), melyeknek egytagú előtagja *i*-ző szó, vannak aztán továbbképzett névszók: *idés* (édes, vö. ézes ~ ízes), *rígi* (rég), *vircse* (vércse). Ezek az elhomályosult összetételek és képzett kéttagú névszók tehát egy-egy *i*-ző egytagú névszóra vezethetők vissza. Valószínű, hogy a többi kéttagúak közt is akadnak elhomályosult képzésű szók, melyekben egy ma már nehezen, vagy egyáltalában fel nem ismerhető tő lappang (pl. *rítes*, *ríteg* ~ rétes, réteg, vö. *kétrét* ~ kétszeresen).

Ha tőtípusok szerint vizsgáljuk az első szótagjukban *i*-ző többtagú névszókat, korántsem találunk olyan egyöntetűséget, mint az egytagúaknál, melyek a *nígy* és a *díl* kivételével mind az egyalakú névszótövekhez tartoznak. A többtagúak azonban többféle tőtípusba sorozhatók. Egyalakú változatlan tövűek a következők: *bikóü*, *gyíkiny*, *idés*, *inek*, *kinyesőü*, *mészár(-os, -öl)*, *nímet*, *nímék*, *ríszög*, *rítes* *ríteg(-és)*, *szígyén*, *víkony* (béklyó, gyékény, édes, ének, kéneső, mészáros, német, némelyik, részeg, rétes, réteg (-es), szégyen, vékony); hangzórövidítők: *bíka*, *níma*, *rípa*, *szína*, *tízta*, *víka* (béka, néma, répa, széna, tészta, véka), a köznyelvben szintén hangzórövidítő a *béke* ~ *bekét* és a *kéve* ~ *kévét* szavunk, Békésen azonban teljes tő végén *-í*, csonka tő végén pedig nyílt *-e* hang áll: *bíke* ~ *bíkit*, *kíve* ~ *kívít*. Tehát igazi hangzórövidítő tövűek csak a vegyeshangú szavak. A hangtoldó-hangzóvesztő tövekhez a következők tartoznak: *fíreg* ~ *fírge-t*, *físzék* ~ *físzke-t*, *kíreg* ~ *kírge-t*, *míreg* ~ *mírge-t* (féreg ~ férge-t, fészék ~ fészke-t, kéreg ~ kérge-t, méreg ~ mérge-t), továbbá a *lílek* ~ *lélké-t* (lélek ~ lelke-t), mely egyben hangzónyújtó is a köznyelvben, végül némely esetben az *íber* ~ *ibre-nn* ~ *ibre-d* (éber ~ ébre-n, ébre-d), de *íber-t*, *-ék*. Érdekes megjegyezni, hogy az összes említett hangtoldó-hangzóvesztő tövek, továbbá néhány egyalakú magashangú szó, csonka tőben nemcsak első tagjukban *i*-zők, hanem második tagjuk is zártabb a köznyelvi alaknál, ugyanis *é-t* találunk a második szótagban. A hangtoldó-hangzó-

vesztő tövekben azonban a lélek kivételével nyílt *e* áll a teljes tő végén. Ezek a névszók: *firég* ~ *firge-t, -k, físzék* ~ *físzke-t, -k, kirég* ~ *kirge-t, -k, mirég* ~ *mirge-t, -k*, továbbá *lilek*, de *lélkē-t, -k*, egyalakúak: *idēs, nímēt, ríszég, ibēr, szígyēn, Dícsēri, Dítēr*.

b) Hangsúlytalan helyzetben.

A hangsúlytalan helyzetben, tehát nem az első szótagban *i*-zō névszók nagy többsége szintén kéttagú, éppenúgy, mint az előző csoportban. Az *i*-zés tehát ebben az esetben többnyire szóvégekben jelentkezik, ezért némi szabályszerűség is tapasztalható néha az ebben a helyzetben fellépő *i*-zés területén. Hangsúlytalan szótagokban a következő névszók mutatnak zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i*-t.

acíl (-t, -ok, -om, -od; -os, -oz) ~ acél. *Kemím, mint az acíl. Acíl mēk kova kēllēt hozzá* (t. i. a csiholáshoz).

ágyík (-ot, -ok, -om, -od, -a; -os, -i) ~ ágyék. *Ágyikos* ~ sērves. *Úgy jársz hé, mint az ágyikos malac* (alig vonja az inát). Az EtSz. szerint az *-ék* dem. képző.

árnyík (-ot, -ok; -os, -öl) ~ árnyék. *Hács csak it vam mos jóu üdöü az árnyígba. Mēglátta a bōrz az árnyíkat.* Az *árnyék* szó végződését az EtSz. valószínű denom. képzőnek mondja.

babír (-t, -ok, -om, -od, -ja) ~ babér, *Babílevél* ~ babérlevél.

beszid (-ēt, -ék, -ēm, -ēd, beszíggye; beszid-ēs, beszíl) ~ beszéd. *Mire valou mán az ijen csúnya beszíggy gyerek előütt? Bizon, csak szib beszidēt mondot tēnnap Karácsonyi! Sog beszidnek sok az ajja. Beszíjj Istoug, beszíj, māj mēgunod.*

bōrbí (-t, -k vagy -jok, -nál, -m, -d, -ja) ~ borbély. *Csak jó a bōrbíknak! Szēgím Bōrbí Gabri beteg* (családnév).

csenevís (-t, -ék, -ebb) ~ csenevész.

csöücselik (-ēt) ~ csöcselék. *Nem mēgyēk én a közzé a csöücselik közzé, van ot mindēféle embēr.*

1. *dērik (dērik-at, -ak, -am, -ad, -a; -as, dērikajj: derék-alj)* ~ derék fn., 2. *dērik (dērik-abb)* ~ derék mn. *A fogad dērigba ēltōrt. Dērig gyerek vōut a szēginy. Belefájult a dērikamba.*

ebíd (-ēt, -ék, -ēm, -ēd, ebíggye; ebídel) ~ ebéd. *Dílebíd* ~ ebéd 1. déli étkezés, 2. a délre főzött étel.

egíssz (-ēt, -ek, -enn módhat., -ēnn helyhat.; egíssig, -ēs) ~ egész. *Nincs ki egísszē* (nem tökéletes). *Behallott egíz Borozgyámba* (egészen Borosgyánba, helynév). *Egíssz odájig vōut azír a vacak csörgőüjir.*

elíg (eleg-et, -ek, -em, -ed, -e, -enn; elíksígēs) ~ elég. *Osztám mikor annyit tōjt, hogy mán elík, kivette a szájábúl* (a követ). *Elíg élēs vōuna pedig* (a balta). *Nē vagyok mindēre elíksígēs.*

emlík (-ēt, -ék, -ēm, -ēd, -e; -ēzik, -szik, -ēzet, -ül) ~ emlék. *Nem emlékszēk ém mām mindēre. Na hát ez igazá szíp emlék,*

mégemlégetéd rúlla bátyádat. Az emlék főnevünk nyelvújítási elvonás az emlékezik igéből (EtSz.) és ugyanabból a tőből ered, mint az *említ* ige (Bárczi: M. Szófejtő Szótár), mely *-ít* képzős ige. Tehát főnevünk *-ék* képzős származéknak vehető.

enyim és *enyim* vagy *enyém* ~ *enyém* (birt. névmás). *Isz, ha az enyí vóuna, odaadnám, de nem az enyim. Enyém a vár nem a tije.*

fehír (*-et, -ek, -ënn és -enn, -je, -ebb; -es, -sig, -ít, -ëdik, fehíllik*) ~ *fehér*. *Szíp naty fehír foga vóut. Fehír kendőit köt az a vinasszõ!*

fürisz (*-t, -ëk, -ëm, -ëd, -sze; -ül*) ~ *fűrész*. *Kërészfürisz* ~ keresztfűrész.

gácsír (*-t, -ok, -om, -od, -ja*) ~ *gácsér*, a him kacsza neve. *Göndõrfárkú gácsír ruca, minnek kunkõrgóús a farka* (Nd.).

gëriný (*-ëk, -ëm, -ed, -nye, gërint*) ~ *görény*.

gërizd (*-ët, -ëk; -ës*) ~ *gerezd*. *Ugyi, megártott a kéd gëriz sárgadinnye!*

gombajig (*-ot, -ok, -om, -od, -ja; gombajít, gombajító*) ~ *gombolyag*. *Begurúlt a gombajig az ágy alá.*

gyömbír (*-t, -ëk, -ëm*) ~ *gyömbér*.

hājlik (*-ot, -ok, -om, -od, -a*) ~ *hajlék*. Az *é hājlikomba be ne jöjjon, akki ojā*. Főnevünk Bárczi Géza szerint valószínűleg a *hajlik* ige származéka (M. Szófejtő Szótár). A tőszóval való rokonsága azonban ma már elhomályosult; így nem a képzők, hanem a névszótövek között említem.

halántik (*-ot, -om, -od, -a*) ~ *halánték*. A M. Szófejtő Szótár a *hal* ige származékának tekinti.

hërisz (*-t, -ëk, -ëm, -ed, -sze*) ~ *hërész* (násznép); származéka: *hëriszël* (*el* vagy *ki* igekötővel) ~ *megver, elpáhol*. *Bizony, úty kihëriszëlt ëngëm idësanyám, hogy máji napig is mégemlégetëm. Mos min a hërisz, fújják neki* (fúvós zenével fogadják).

kastí (*-t, -k, vagy -jok, -ba*) ~ *kastély*. *Egisz kastit ípitetëtt a szomszíd.*

kënyír (*-t* vagy *kënyeret, kënyír-nek, -ënn, kënyere-k, -em, -ed, -e; -es, -ezik*) ~ *kenyér*. *Kënyírnek valóú ~ búza. Ne kënyerezetëk mán annyit, minygyá mëkfõü az itël. Kënyír-bagóújr dóúgozik* (igen olcsón, majdnem ingyen).

kolompír (*-t, -ok, -om, -od, -ja*) ~ (kolompér), krumpli. *Kolompír rakni. Na, de most azír õucsóúbb a kolompír.*

kõrti és *kõrte* (*kõrti-t, -k, -m, -d, -je; -s, -zik*) ~ *körte*. *Fëlmászott a kõrtifára. Szeretëd a kõrtit? Kõrti László bátyám* (családnév).

mezítlább (*mezítlábos*) ~ *mezítláb*. *Jobb úgy, min mezítlább?* (Tréfás kérdés a mezítlábas gyerekekhez.) *Mezítlábos embër járt itt, asz mutattya a nyoma.* A szó a *mezít* és a *lább* (*mezítelen + láb*) összetétele. Élőtagja a *mez* igető száрма-

zéka (M. Szófejtő Szótár), tehát az *i*-zés tulajdonképpen képzős helyzetben jelentkezik.

páncil (-*t*, -*ok*, -*om*, -*od*; -*os*, -*oz*) ~ páncél.

penisz (-*t*; -*és*, -*edik*) ~ penész. *Peniszés a kenyír, ne égýél belöülle. Mëkpeniszédett a beföüitem. Peniszés kis jány* (gyenge).

pillis (-*t*, -*ék*, -*ëm*, -*éd*, -*se*) ~ pillis (pillés), a kenyér első illetőleg utolsó szelete. *Elíg lëssz a pillis is, ne vágjon többet. Mán csak a pillis vam belöülle.* A szó második tagjában feltétlenül zártabbá válás történt, Heltainál u. i. *pilés* alakban fordul elő. Bibl. I. HHh. 4. (NySz.).

pocsik (-*ot*, -*ok*, -*abb*, -*ül* (módhat.); -*öl*) ~ pocsék. *Jóyl mëkpocsiköлта a macska a sok szíp húst a kamorába* (sokat megévett belöle, megdézsmálta). *Mit keresett ott az a pocsik szerzet?* A melléknév a M. Szófejtő Szótár szerint a *pocs* hangutánzó szóból származik.

pörtika (-*át*, -*ák*) ~ portéka. *Sok szíp pörtika van a bóuttyába. Óucska pörtika, tűzre valóy e má.*

sétít (-*ët*, -*ék*, -*ënn*, -*ebb*; -*ít*, -*ül*, -*ël*, -*ëll*, *sëtíccsig*) ~ sötét. *Koromsëtít van odaki, az embër az óyra hegyijik së lát. Sëtít kis juk ez is. Ojam, mint a sëtít íccaka.*

sígír (-*t*, -*ék*, -*ebb*): sovány (v. ö. sügér). *Á de sígír* (a disznó)!

szélid (-*ët*, -*ék*, -*ebb*, -*ënn*; -*ít*, *szëliccsig*) ~ Szélid, mint a bárá. *Jóy, szëligy gyerék.* A Ferenc legendában szöléd alakban fordul elő. Jók-k.: a farkas fordula nagy szölédségre.

szëmírem (szëmírm-*ët*; -*és*, -*ellë*) ~ szemérem. *Úty fogy el a jánygyërmëk szëmírme, mint a vadrípa közepe.*

szomszíd (-*ot*, -*ok*, -*om*, -*od*; -*os*, -*öl*, *szomszíccság*) ~ szomszéd. *Nincs nekëm kedvem szomszídölni. Mënnýik kend a szomszídba, ot máj kap älmát.*

tajtík (-*ot*, -*ot*; -*os*, *tajtígzik*) ~ tajték. *Tajtíkipipa.*

tányír (-*t*, -*ok*, -*om*, -*od*, -*ja*, -*ba*, -*búl*; -*os*) ~ tányér. *Fatányírbúl ëvët nagyapám mindíg. Pörçëllán tányírt vëgyenek!*

vendíg (-*ët*, -*ék*, -*ëm*, -*éd*, -*e*, -*ül*; -*löü*, -*ël*, *vendíksig*) ~ vendég. *Viszket az óyrom ajja, bajisszas vendíg jö.* A Magyar Szófejtő Szótár szerint a *vendég* főnévünk alkalmasint a *venni* ige származéka.

zsombík (-*ot*; -*os*) ~ zsombék. Füzesgyarmaton családnévben él *Zsombok* változata is e főnévnek, mint ahogy a régi nyelvben megvolt a *hajlék*-nak a *hajlok*, az *ajándék*, *szándék* szavaknak az *ajándok*, *szándok* változata.

töücsír (-*t*, -*ék*; -*ës*) ~ tölesér. Ez a főnév a *tölt* ige -*ér* képzős származéka. Az -*ér* végződés azonban más főnévben nem *i*-zö, azért itt sorolom fel a *tölesér* szót a tövek között.

A most felsorolt szavak, akárcsak az előző csoport névszói, kevés kivétellel kéttagúak. Tehát a hangsúlytalan helyzetben beállott *i*-zés szóvégekben található. Kivétel a háromtagú *pörtika* és a *szëmírem* (portéka, szemérem), ahol nem az utolsó

szótagban van az *i*-zés. A többi kéttagúnál hosszabb *i*-ző szavunk szintén szóvégen mutatnak zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i*-t: *csöücselik*, *halántik*, *csenevész*, *gombajíg*, *kolompír* (csöcselék, halánték, csenevész, gombolyag, kolompér ~ krumpli). Bizonyos szóvégződések csaknem egyöntetűen *i*-zők, akárcsak egyes képzők (l. később). A r a n y J á n o s fentebb említett dolgozatában a kéttagú főnevek második tagjáról megjegyzi, hogy az „rendesen már képzőnek tekinthető“ (i. m. 981. l.). Valóban több kéttagú szó van ebben a csoportban, amelyeknek második tagjáról nyelvészeti irodalmunk megállapította (vagy feltételezte), hogy tulajdonképpen képző. Képző voltuk azonban a mai nyelvérek előtt elhomályosult, ezért az ilyen végű *i*-ző szavakat a tő belsejében *i*-ző szavak között sorolom fel. Ilyenek pl. *pocsík*, *ágyik*, *árnyik*, *hājlik*, *halántik*, *tájik*, *vendíg*, (pocsék, ágyék, árnyék, hajlék, halánték, tájék, vendég). Ezek a szavak az *-ék* kicsinyítő, ill. főnévképzővel képzett származékoknak tekinthetők. (EtSz.: *ágyék*, *-ék* dem. képzővel, v. ö. *lányék*, *mellék*; *árnyék* valószínűleg denom. *-ék* képzővel. SzSz.: *emlék*, u. a. tőből, mint az *említ*; *pocsék* a *pocs* tőből; *hajlék*, valószínűleg a *hajlik* ige származéka, stb.)

Az *-ék* képző a békési népnyelvben mindig *-ik*-nek hangzik (l. a képzőknél), ugyanígy *i*-ző változatban él nyelvjárásunkban az *-ék* szóvégződés is (azokban a szavakban, ahol a szóvégek képző volta nem világos). Ezek a szavak: *ágyik*, *árnyik*, *dėrik*, *emlík*, *tājfik*, *pocsík*, *zsombík*, *hājlik*, *csöücselik*, *halántik* (ágyék, árnyék, derék, emlék, tajték, pocsék, zsombék, hajlék, csöcselék, halánték). *I*-ző szóvégek még az *-ék* ~ *-ik*-en kívül a következők:

-ég ~ *-íg*: *elíg*, *gombajíg*, *mindíg*, *vendíg* (elég, gombalyag ~ gombalyég, mindíg ~ mindég, vendég);

-éd ~ *-íd*: *ebíd*, *szėlid*, *szomszíd*, *beszíd* (ebéd, szelid ~ R. szeléd, szomszéd, beszéd), de: *segéd*, *cseléd*;

-ét ~ *-ít*: *sėtit* (sötét);

-ér ~ *-ír*: *babír*, *fehír*, *gácsír*, *kėnyír*, *kolompír*, *tányír*, *győmbír*, *sígír* (babér, fehér, gácsér, kenyér, kolompér ~ krumpli, tányér, győmbér, sígér ~ sügér), de: *pēcér*, *tüzér*, *ledér*, *pučer*;

-és ~ *-is*: *pillis* (R. pilés);

-ész ~ *-isz*: *csenevész*, *egíssz*, *fűrész*, *hėrész*, *penisz* (csenevész, egész, fűrés, hėrés = násznép, penész), de: *szanitész* (egészségügyi katona).

A köznyelvben *-ély*-re végződő főneveink Békésen *i*-re végződnek: *bőrbí*, *kastí*, *kőrtí* (borbély, kastély, R. körtvély).

II. A tő végén.

A szótő belsejében fellépő *i*-zés az illető névszónak minden alakjában jelentkezik, tehát a ragtalan, a ragos és a képzős alakokban, a teljes és a csonka tőben egyaránt megvan. Ellen-

ben a tő végén csak ragos és képzős alakokban, csak ragok és képzők előtt találunk *i*-zést. (Nem ebbe a csoportba tartoznak azok a köznyelvben *-ély* végű szavak, melyek Békésen *i*-re végződnek: *bőrbí, kastí*. L. előbb.) A szótő végén *i*-ző szavak a nominativusban *e*-re végződnek. Ezek a köznyelvben a hangzórövidítő tövekhez tartoznak (*apa* ~ *apát, gebe* ~ *gebét, kefe* ~ *kefét, csipke* ~ *csipkét*). Tővégén *i*-ző névszók nyelvjárásunkban az alábbiak.

bike (*bíki-t, -k, -be, -vél, -nek, -m, -d, -je; -s, -l* vagy *bíkül, Bikis* hn., de *bíkessig*) ~ béke. (L. még: többtagú névszók *i*-zése hangsúlyos helyzetben.)

élme (*élmí-t, -k, -m, -d, -je, -vél, -nek; -s; -let*: fiatalok nyelvében) ~ *elme*. Gyöngye szögínnék az *élmíje*. A *jene* az *élmíjít, akki kitanálta!*

eke (*eki-t, -k, -m, -d, -je, -vél, -nek; -s, -zik*: ekekapával dolgozik) ~ *eke*. *Élszalatt a két lú az ekívél. Befogott az ekibe.*

epe (*epí-t, -k, -m, -d, -je, -vél, -nek; -s*) ~ *epe*. *Ojā jóú aszszony a, hoty túm még az epíje sē keserü.*

eszme, csak ebben a két származékban él általánosan a szó: *eszmíl, eszmílet*. A fiatalok nyelvében már ismerős az alapszó (*eszme, eszmí-je*) is.

féjsze (*féjszi-t, -k, -m, -d, -je, -nek, -vél; -s*) ~ *fejsze*. *Éltört a féjszím nyele. Májd esztet aval a féjszívél vágom él.*

fekete (*feketi-t, -k; -s, -llik, -bb; -vél, -m, -d, -je, de: jeketedik*) ~ *fekete*. *Mindénki jeketibe vóút. Fekete, fekete, mért a cigám bekente.* (Gyermekvers.)

here, csak a *heríl* (vagy *herül*) ~ *herél* (emasculál) származékban.

ige (*igi-t, -vél*) ~ *ige*, három szál fonál neve a motólán. (A kendermunka műszavai közül való.)

kíve (*kívi-t, -k, -m, -d, -je, -jék, -vél, -nek*) ~ *kéve*. *Éty kérézbe tizennyóuc kívit kél tenni. Jóú naty kívik, nyélheti a gép.*

körte vagy *körtí* (*körtí-t, -k, -m, -d, -je; -zik, -s, körtefa és körtífa*) ~ *körte*. R. *körtvély*. Az idősebbek ragtalanul is *körtí* alakban használják, a fiatalok nyelvében azonban a *körte* köznyelvi változat is általános. *Tettem be az idénn én is körtít, még álmát, lész befőjtem a télē.*

tē (második személy), de megszólításkor nyílt *-e*-vel: *te*. A tárgyesetben *i*-ző: *tí-géd*. *Éngem nisz tígéd lát. Nem tígéd!* (Így nyugtatják a félelmében vagy ijedtében síró gyermeket.)

vese (*vesí-t, -k, -m, -d, -je*) ~ *vese*. *Elíg baj a, ha má félvesije van az embérnek!*

Ezek a szavak minden jel, rag és képző előtt *i*-re végződő tövet mutatnak, kivétel a *-síg* (*-ség*) képző, amely előtt nem *i*-re, hanem *e*-re végződő tő áll: *bíkessig, feketesig*. A tő végén *i*-ző névszók ragtalanul nyílt *e*-re végződnek a békési nép nyelvében, de Miskolcon tanuló, palóc nyelvjárást beszélő diákok-

tól hallottam *feketē, fējszē* alakokat is (EtSz.-ban is). A békésiek nyelvében, úgy látszik, a ragtalan alakban nyiltabbá válás történt, a suffixumok előtt azonban a régi zárt eredetű magánhangzó nyoma van meg a fenti névszótövekben (zárt *é > i*). A többi *-e* végű névszó mind a hangzórövidítő tövekhez tartozik, és nem *í*-zők a suffixumok előtt: *kefe ~ kefét, ürge ~ ürgét, fecske ~ fecskét, görbe ~ görbét* stb.

B) Í-zés igékben.

A névszók mintájára az igékben jelentkező *í*-zést is két részben tárgyalom, először tő belsejében, azután tő végén. Az igékben fellépő *í*-zés mindig állandó, tehát ragos és képzős, továbbá ragtalan alakban, egyformán megvan ugyanabban az igében.

I. Tő belsejében.

Itt is, mint a névszóknál, külön veszem az egytagú, külön a többtagú igéket, ez utóbbiaknál pedig a hangsúlyos és a hangsúlytalan helyzetben való *í*-zésre is tekintettel vagyok.

1. Í-zés egytagú igékben.

A r a n y J á n o s idézett tanulmányában a következőket írja az egytagú ige-tövekben keletkezett *í*-zésről: „Az egytagú ige-tőnél is érvényesül a szabály, hogy ha annak *é*-je rövid nyílt *e*-vel váltakozik, a tiszántúli ajk éles *é*-t fog ejteni“ (i. h. 983. l.). Valóban nem jelentkezik *í*-zés a békési nép nyelvében sem azokban az egytagú igékben, melyeknek van a jelentőmódban a jelen idő egyesszámú harmadik személyében rövid és hosszú magánhangzós (*e ~ é*) változatuk. Ezek az igék a következők: *fěj ~ fėj* (tehenet fej), *kel ~ kél*, *ken ~ kén*, *lél ~ lél*, *mēr ~ mér* (haurit és audet), *nyēl ~ nyél*, *szēd ~ széd*, *szēl ~ szél*, *vēr ~ vér*, *vesz ~ vész* (perit), *vet ~ vét*. Ezek az igék azonban máskor sohasem mutatnak *é*-t, hanem *e* hang van a tövükben. *Í*-zést találunk a következő egytagú ige-tövekben.

fil (*-ék, -sz, -ünk, -tem, -nék, fíjjek; fíl-őüs, -ni, -ink és -ink, -is, -elēm*) ~ fél (timet). *Nē filtem, hisz ot vóút a kis árva tőütyfabot. As sē tutta micsinájjó fílmibe.*

ig (*-ék, ik-sz, -tem, ig-nék, -jën; -ni, -ve, -őü, -is, -ēdelēm, -et*) ~ ég (ardet). *Mēk kell eszt ígetni! Nagy igēdelēm* (szenvedés, baj) *nekēm ez az embēr.*

íl (*-ék, -sz, -tem, -nék, ijjek; il-ni, -őü, -ve, -is, -et, -elēm, -hetellē, -ed, -tes, ílesztőü, de: elemőuzsia*) ~ él (vivit). *Úgy il, mint hal a vízbe. Íletir íletēt! Ílesztőü nekül is lehet sütni. Ha il urának, ha vész kutyának* (mindegý).

ír (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, de : *értékös*) ~ 1. ér valamit (valet), 2. kiterjed (protendit), 3. jut, érkezik. *Mék il lektöbbet? Nem ír a sémmit! Nem ír ęty pipadohánt. Nem ír odájik, hijába húzom* (t. i. a kötél). *Kiírtem a düllőüütra. Ráír kend ęty kicsit? Ír a fene!*

ír-ik (-*t*, -*ni*, -*ve*; -*ellē*, -*is*, -*ēl*) ~ érik (maturescit). *Az is affajta, csakhogy még irellē* (szilva). *Māj megírík a búzába* (a körte). *Szípēnn írēli ez a jóü meleg a gabonát.*

kír (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*őü*, -*ve*, -*ni*, -*is*, -*elēm*, -*ęget*, -*eddzik*, de az újabban ismeretessé váló *kérvény* szó *kérvény* vagy *kérvíny* alakban használatos) ~ *kér*. A vele azonos tövű *kérdez* igében nincs *í*-zés nyelvjárásunkban (*kérd*, *kérdęz*, *kérdis*). Zárt eredetű *é*-ből keletkezett *í* van azonban ebben az igében :

kírőüddzik ~ *kérődzik* (a tehén).

kis-ík (-*ék*, -*ēl*, -*ik*, -*tem*, -*nék*, -*sek*; -*ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*ēdelēm*) ~ *késik*. *Kisik az Isten, de nē felęjt. Jop kisőüm, mint soha.*

líp (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*csőü*, de : *lipkęd*) ~ *lęp*. *Rosszúl lipętt, fáj a lába. Ballípis* (hibázás).

mír (-*ék*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*őü*, -*ve*, -*is*, -*tík*, -*ęget*, de : *mérnök*) ~ *mér*. *Gyere, miretkőüddzün meg a malomba. Jóül megmírte, az Isten álgya meg. Megmírkőüctünk* (megmérték bennünket).

níz (-*ék*, -*ēl*, -*ēm*, -*nék*, -*zek*, *nisztēm*; *níz-ni*, -*őü*, -*is*, -*ęget*, -*gélőüdik*, -*dęgel*, *nízkélődik*) ~ *néz*. *Nízük, tē hoty szalac neki! Szítnízék a disznóüpijadzba. Még a nízise sē jóü!*

szídül (-*ök*, *sz*, -*tem*, -*nék*, -*ni*, -*ve*) ~ *szédül*. *Ne keringej mán annyil, me ęlszídülsz!* Vele azonos tövből származik a *szídít* ~ *szédít* ige is. A *tő* tehát egytagú.

típ (-*ék*, -*sz*, -*ēm*, -*ęd*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, -*is*, -*ęt* nomen acti) ~ *tęp*. *Hóunap męktípjük mán a gúnárokat* (a ludakat). *Szittípte ez a büdöss ęb eszt a szíp vászont.*

vid (-*ék*, -*essz*, -*ēm*, -*ęd*, -*nék* vagy -*enék*, *víttem*, *víggyek*; *vid-eni* vagy -*ni*, -*őü*, -*is*, -*elēm*, -*ekęzik*, *ēlmęz*) ~ *véd*. Alakváltozata : *męgvítettem* megvédtem. Nem *í*-ző a belőle származott *véd* (védő-ből) elvonással alkotott főnév ebben az összetételben : *hővéd* (honvéd), *üggyvéd*.

víl (-*ēm*, -*ęd*, -*i*, -*tem*, -*nék*; -*ekędik*, -*emíny*, -*ellē*, *ęlvítte* elvétve, ritkán, véletlenül) ~ *vél*. *Víletlę vóüt az egisz komędija. Kend is úgy vílekędik?*

vís (-*ék*, -*ēl*, -*ünk*, -*tem*, -*nék*, -*sek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, -*is*) ~ *vés*. A *véső* melléknévi igenév változata *vísü* (eszköz neve) ~ *véső* speciális jelentésben használatos. *Acs csak ide a vísüt!*

vít (-*ék*, -*essz* vagy *vicc*, *vít-enék*, -*ve*; -*kęzik*, -*ék*, *ęlvítve* olykor, néha, ritkán) ~ *vét*. *Aszt a ruhát még vítęk ęldobni. Nē vítettem ę sęnkinek.*

A felsorolt *í*-ző egytövű igék mind magashangúak, nincs közöttük *ír* ~ *irok*, *ri* ~ *rívok*, *sír* ~ *sírok* stb. típusú vegyes-

hangú ige, mint ahogy köznyelvi é-s változatuk is mind magashangú.

Ha megfigyeljük ezeknél az igéknél a csonka tő végén álló mássalhangzókat, tehát amelyek előtt zárt eredetű é-ből fejlődött *i* áll, a következőket tapasztaljuk. *Í*-zés van:

1. liquidák, *l, r* előtt: *fil, il, vil* (fél, él, vél), *ír, irik, kír, mír* (ér, érik, kér, mér),
2. spiransok, *s, z* előtt: *kisik, vis, níz*, (késik, vés, néz),
3. dentalisok, *d, t* előtt: *szidít, szidül, vid, vit* (szédít, szédül, véd, vét),
4. a bilabialisok közül a *p* előtt: *típ, líp* (tép, lép), és
5. a velarisok közül a *g* előtt: *íg* (ég).

Ha megfigyeljük az egytagú *i*-ző névszókat, ott is megtaláljuk ezeket az eseteket: 1. liquidák, *l, r* előtt: *díl, szíl, bír, vir* (dél, szél, bér, vér); 2. spiransok, *s, z* előtt: *rís, míz, píz*, (rés, méz, pénz), továbbá az *sz* előtt: *risz, kisz* (rész, kész); 3. dentalisok közül a *t* előtt: *rít* (rét); 4. a bilabialisok közül a *p* előtt: *íp, kíp, líp, níp, szíp* (ép, kép, lép, nép, szép); 5. a velarisok közül a *k* előtt: *ík, kík, lík, szik-fű* (ék, kék, lék, szék-fű). A névszók között *i*-zés van még 6. a palatalisok közül a *gy, ny, j* előtt: *nígy, fíny, kíny, míj* (négy, fény, kény, mély) és 7. a nasalisok közül az *n* előtt: *mín(és), vín* (ménés, vén).

2. *Í*-zés többtagú igékben.

A többtagú igék között két csoportot vehetünk fel a tőben való *i*-zés szempontjából, az első csoportbeliek hangsúlyos, a második csoportbeliek pedig hangsúlytalan helyzetben mutatnak zárt eredetű é-ből fejlődött *i*-t.

a) Hangsúlyos helyzetben.

Hangsúlyos helyzetben, azaz első szótagjukban *i*-zők a következő többtagú igék.

dídēlget (-*ék, dídēlgecc, dídēlget-tem, -nék, -ni*) ~ *dédelget*.
Mineg dídēlgeti maga azt a sohonnábúj jöttet?

imejēg (*imēj-gētt, -gōjūs*) ~ *émelyeg*. *Ímejēg a gyomrom.*

ivēlōūd-ik (-*ök, -ōl* és *ivēlōūcc, ivēlōūd-nék, -ni*) ~ *évelődik* ~ *évődik*. *Ne ivēlōūgy mán ával a gyerekkēl* (ne bosszantsd)! *Sokat ivēlōūttē vele* (tréfálkoztam). Az ige az *eszik* származéka. (EtSz.) Az alapszóval való rokonsága azonban nyelvjárásunkban már elhomályosodott.

kítēlkēd-ik (-*ék; -ni, -ve, -ōjū, -is*) ~ *kételkedik*. *Hitetlen Tamás, ne kítēlkēgy má.*

[*el*]sziled (-*nek, -ve, -ni*) ~ *elszéled*. *Ēlszilett a disznóy*. A M. Szófejtő Sz. szerint a *szél* (B. *szíl*) főnév származéka.

tibojod-ik (-ok, -nak, -ott, -ni, -va) ~ *tébolyodik*. *Tibőjda* ~ *tébolyda*. *Máj méktibojodik, annyi a baja. Mēgzavarodott, oz bevittik a tibőjdába.*

tikozól (-ok, -sz, -tam, -nék; -ni, -va, *tikozlóú*) ~ *tékozol*. *Lēengette a tōrkán a vagonát az a tikozlóú. Ęltikozolta mindēnit.*

tived (-ék, -ecc, *tivettem, tived, -nék; -ni, -is, tivejēg*) ~ *téved*. *Ęltivedne kem Pestēn nēném! Tivec, tesvir, nem akkōr vōút* (a szomszéd lakodalma).

Ehhez a csoporthoz meg kell jegyezni, hogy a *kítēlkēdik* ~ *kételkedik* ige (rokonsága a *kétség*, Békésen *kiccsig* főnév, aztán a *kétes* melléknév, továbbá a *kétkedik* ige) alapszava, a *két* (kettő) számnevünk a békési népnelvben nem *i-ző*. Ebben az igében már nem érzi a nép nyelvérzéke a számnévvel való kapcsolatot.

A fenti igék között több származék fordul elő. A *didēlget, kítēlkēdik, sziled, tikozol, tived* (dédelget, kételkedik, széled, tékozol, téved) igék egytagú tövekből képzett származékoknak látszanak. Alapszavuk azonban nem világos a nyelvérzék előtt, eredetük sincs tisztázva, ezért a többtagú igékhez soroltam őket. A hangsúlyos helyzetben *i-ző* igék nagy része is egytagú *i-ző* töre vezethető vissza, mint a hasonló helyzetben *i-ző* többtagú névszók többsége. (L. 2. *Í-zés* többtagú névszókban. a) Hangsúlyos helyzetben.)

b) Hangsúlytalan helyzetben.

A hangsúlytalan helyzetben *i-ző* igék mind a második szótagjukban mutatják a zárt eredetű *é-ből* fejlődött *i-t*. Ezek az igék egy kivételével mind kétagúak, tehát a végződésük *i-zik*.

beszil (-ék, -sz, -tem, -nék; -ni, -ve, -őü, -get) ~ *beszél*. *Hijába beszilsz, nem hiszēm ēl.*

dōrbizol (-ok, -sz, -tam, -nék; -ni, -óú) ~ *dorbézel*. *Ęldōrbizolta bizom mán aszt a kis vant* (vagyont). Ez az egyetlen háromtagú szó a hangsúlytalan szótagokban *i-ző* igék közt.

emiszt (-ék, -él, vagy -essz, -ētem, -enék, *emisszek, emiszt-eni*; -őü: *pocsolya, állatfürdő*) ~ *emészt*. *Emisztī szēgint a gond a hagy* (hat) *gyerēkkēl. Nem emisztēt mēg a hiszōú ruca, jányom, ne tōm mēg estēre.*

itill és *itil* (-ék, -sz, -tem, -nék; -ni, -lőü, -let, *utóúlsōú itillet*) ~ *ítél*. *Óutānn elitiltik* (Bódizsnét). *Māj mēgítill bennünket a jóú Atya* (Isten).

kimil (-ék, -sz, -tem, -nék, *kimijjek; kimil-ni, -et*) ~ *kimél*. *Nem kimilēm én a másēt, ű sē kimili az enyimet. Szēgī. fijam, nagyom mēkkimili aszt a kis ruháját.*

kisír (-ék, -ēm, -sz, -ēd, -tem, -nék, -jek; -ni, -ve, -őü, -et, -tet) ~ *kisér*. *Ęccēr osztām mégis csak ēlkisírteg bennünket. Kikisírte az öreg János fiját. Akár ēty kisirtet* (t. i. olyan) *abba a ruhába.*

tenyísz (-*ék*, -*essz*) ~ *tenyészt*. Újabban a nagyobb gazdák nyelvében kezd meghonosodni ez a gazdasági műszó. A békési ember általában nem „*tenyészti*“, hanem *tártya* az állatot.

törtin-ik (-*t*, -*ne*, -*nyèn*; -*ni*, -*et*, -*elém*) ~ *történik*. A *törtinet* szó a békési nyelvben elbeszélést jelent. *Méktörtint rigē, hogy méktámatlák az embērt a fárkasok, mikör Váradra mēntek. Szíp törtinetēt mondott.*

Ez a néhány ige a *dörbízöl* kivételével utolsó szótagban, tehát szóvégződésben *i-ző*. Ilyen végződés az *-ísz* ~ *-észt* (*emísz*, *tenyísz* ~ *emészt*, *tenyészt*), aztán az *-il* ~ *-él* (*beszíl*, *ítíl*, *kímil* ~ *beszél*, *ítél*, *kímél*) szóvég. Van egy-egy példa az *-ír* ~ *-ér* (*kísír* ~ *kísér*) és az *-in* ~ *-én* (*törtinik* ~ *történik*) szóvégző szótagra is. (Az *-il* ~ *-él*, *-ír* ~ *-ér* szóvég a következő csoportban is előfordul.)

Az *-ísz* ~ *-észt* szóvégződés úgy viselkedik, mint az *-isz* ~ *-ész* képző, mely Békésen *i-ző*.

II. Tő végén.

A névszóknál tövégi helyzetben csak suffixumos helyzetben találoztunk *i-zéssel* (*fekete* ~ *feketi-t*, *epe* ~ *epi-t*), ragtalan alakban azonban mindig nyílt rövid *e*-re végződnek az ilyen névszók. Az igék is csak bizonyos végzések előtt változtatják *i*-re tövüket. Ragtalan alakban azonban nem fordul elő ezeknek az igéknek a teljes töve. Ez a néhány ige a következő.

dicsír (-*ék*, -*sz*, -*ēm*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ni*, -*ve*, -*őü*, -*et*) ~ *dicsér*. *Mindēn cigány a maga lovád dicsíri. Dicsírēm az észed.* Az ige végén az *r* gyakorító képző (EtSz.), tehát előtte az *-i* ~ *-é* hang a tőhöz tartozik. A *dicsír* ~ *dicsér* ige tehát származékszó. Vele egy tőből ered a *dicsőség* főnevünk és ennek az alapszava, a *dicső* melléknevünk, mely *ő* képzős származék.

enyísz-ik (-*ött*; -*et*) ~ *enyészik*. *Enyíszet*: nyugat. Az EtSz. szerint ebben az igében az *sz* gyakorító képző, az előtte lévő *é* (Békésen *í*) pedig, mely eredetileg a tőhöz tartozik, *e*-ből nyúlt meg.

ígír (-*ék*, -*ēm*, -*sz*, -*tem*, -*nék*, -*jek*; -*ve*, -*őü*, -*et*) ~ *ígér*. *Ígird mēg, ne ad mēg. Az ígíret szíp szóü, ha méktártják úgy jóü.* Ezt az igét a Magyar Szófejtő Szótár az *ige* főnevünk valószínű származékának tartja. Az *r* minden biztonnyal képző, az *i* tehát a tőhöz tartozik. Ha valóban az *ige* származéka az *ígér* ~ *ígír*, akkor ez az *e* végű főnév, mely különben a hangzórövidítő tövekhez tartozik (*ige* ~ *igé-t*), ebben az egy származékban *i*-re váltja a tövégi *é*-t.

tökil és *tökil* (-*ék*, -*ēm*, -*tem*, -*nék*; -*ni*, -*ve*, -*etēs*, -*etlē*) ~ *tökél*. *Ēltökilt szándika vóüt.* A Bárczi Géza a Magyar

Szófejtő Szótára bizonyossága szerint ez az ige a *tesz* ige *tev* tövének a származéka.

A fenti négy ige töve ma már nem világos a nyelvérzék előtt, csak a nyelvtudomány világít rá ezen igék képzett voltára, s mutat rá a képzőre és a valószínű töre. Míg a tövégi helyzetben *i*-zō névszók töve ragtalan alakban (*-e* végű) is használatos, addig a hasonló esetben *i*-zō igék töve önállóan, képző nélkül nem él (kivétel talán az *ígír* ~ *ígér*).

Az eddig felsorolt igékben az *i*-zés az ige minden alakjában (mód, idő, szám, személy, származék) állandó, vagyis mindig *i*-re váltja a zárt eredetű *é*-t. A most felsorolandó igék a fentiekkel szemben csak bizonyos alakokban *i*-znek. Ezek a következők:

Í-zés van a *megy* ige jelentő módjában a jelen idő egyes számában (mindhárom személy): *mík* vagy *mégyék* és *ménygyék*, *míszs*, *mín* vagy *mégyen* és *ménygyen* ~ *megyek*, *mégy*, *megy* vagy *megyen*.

Származékaikban *i*-zōk az alábbi igék.

ész-ik (*-ék*, *-él*, *-éttem*, *énnék*, *égyek*; *enni*, *evőü*) ~ *eszik*. *Í*-zik a töve a következő származékokban: *ítél* (*-ék*, *ítecc*, *ítet-ünk*, *-ték*, *-nek*, *-nék*, *ítessenek*, *ítet-ni*, *-őü*) vagy *étel* ~ *etet* (műveltető); *itél* (*-t*, *-ék*, *-és*), *iték* (*itk-ét*, *-ék*), *itkes* (melléknév), *itkézik* vagy *étkézik* (újabbban használatos) ~ *étel*, *étel*, *étkes* (jóétvágyú, pl. malac), *étkezik*; továbbá ebben a kifejezésben: *itinn-itánn* és *ite-bíre*: *itinn-itán tárgy* enni és inni ad neki, amiért dolgozik, *ite-bíre megvan* (a cseléd) enni kap és megvan az elegendő keresete; a határozó igenév: *íve* (a köznyelvben nem használatos). *Még van íve a sok doloktúl* (megette a sok dolog).

lész (*lész-ék*, *-él*, *léttem*, *lënnék*, *lëgyen*, *lënni*) ~ *lesz*. *Í*-zō alakok: *lëgyél* és *ligy* ~ *légy* (felszólító mód egyes 2. személy); *lít*, *litél* ~ *lét*, *létel*, *ot valóü lít* (otlétel), de: *létézik*, *jóülét* vagy *jóülít*; *lëvőü* ritkán *lívőü* ~ *levő*.

tész (*-ék*, *-él*, *téttem*, *tënnék*, *tëgyek*, *tënni*) ~ *tesz*. De: *títel* (*-ék*, *-ecc*, *-tem*, *-nék*, *-ni*) vagy *téte* ~ *tétet*; *tít*, *titél*, *títemény* ~ *tét*, *tétel*, *tétemény*. *Jóütít lilek* (jó lélek); *tívőü* és *tëvőü* ~ *tevő*, *tíve* ~ *téve* (hat. igenév). *Mi tívőü lëgyek? Jóül él van tíve, nem lëm*. Öregek nyelvében ritkán: *tigy* ~ *tégy*, általánosan: *tëgyél*.

vész (*-ék*, *-él*, *véttem*, *vënnék*, *vëgy-ek*, *-él*, *vënni*, *vëvőü*) ~ *vesz*, de: *vigy* (felszólító mód egyes sz. 2. személy) ~ *végy*, csak játékban: *agy*, *vigy* ~ *adj*, *végy*, egyébként *vëgyél* ~ *végy*, *vëgyél*; *vítel* és *vétel* (*-ék*, *-ecc*, *vítettem*, *vítessenek*, *vítet-nék*, *-ni*) ~ *vetet* (műveltető ige); *vít*, *vítél*, *vítemény* ~ *vét*, *vétel*, *vétemény*. *Húsvitra hazajönnek. Jóü vitemi vóüt!* *Í*-zést találunk még a határozói igenévben is: *víve* ~ *véve*. *Még vü víve*.

A fenti igék (a *megy* kivételével) az *sz-szel* bővülő *v* tövű igék csoportjába tartoznak, s amint a felsorolásból kitűnik, *i*-zést mutatnak a következő négy esetben:

1. a felszólító mód egyesszámú 2. személyében: *ligy, tigy, vígy* ~ légy, tégy, végy;

2. a műveltető ige *-tet* képzője előtt: *itet, titet, vitet* ~ etet, tétet, vetet;

3. a *-t* főnévképző előtt: *ít, lit, tit, vit* ~ ét, lét, tét, vét (és az ezekből való származékokban);

4. igenevekben a) a határozói igenév *-ve* képzője előtt: *íve, tíve, víve* ~ éve (köznyelvben nem használatos), téve, véve; b) a *lesz* és *tesz* jelenidejű melléknévi igenevében: *livőü, tivőü* ~ levő, tevő.

Dolgozatomban eddig azokat az eseteket soroltam fel, ahol az *i*-zés mind az igékben, mind a névszókban szótőben, tehát tő belsejében, vagy tő végén történik. De nemcsak szótővekben, hanem szóvégi toldalékokban (suffixum): ragokban és képzőkben is találkozunk *i*-zéssel. A következő részben közlöm azokat a suffixumokat, amelyekben zárt eredetű *é*-ből fejlődött *í* van a békési nép nyelvében.

C) *Í*-zés suffixumokban.

Nyelvünkben igen nagy jelentősége van a suffixumoknak, azaz a szóvégi toldalékoknak, hiszen szókinszünknek igen tekintélyes része képzőkkel alkotott származékszó, azután a mondatban a szavak szerepüknek megfelelően ragokat, értelmi módosulásuk szerint pedig jeleket kapnak. Ezért egy-egy hangtani sajátság területe sokkalta szélesebb, ha a szótövekről átnyúlik a suffixumok gazdag mezejére is. Így van ez az *i*-zéssel is a békési nép nyelvében. Mivel egyes gyakori használatú suffixumok *i*-ző alakúak, sokkal *i*-zőbb a békési ember beszéde, mint ahogy az eddig felsorolt példák alapján gondolnánk, hiszen egy-egy ilyen suffixum olyan szavakat is *i*-zővé tesz, amelyekben nyoma sincs ennek a hangtani jelenségnek (*százalík, hagyatík, aggyík, kērtisz, vērjíték, bélis* ~ százalék, hagyaték, adjon, kertész, verjétek, bélés). Ezek a suffixumok tehát tetelesen gyarapítják nyelvjárásunkban az *i*-zés területét.

Í-ző suffixumainkat két csoportban közlöm: először a szóképzésben, azután a szóragozásban előforduló *i*-ző szóvégi toldalékokat tárgyalom.

I. Í-zés képzőkben.

Az *i*-ző névszók felsorolásakor a hangsúlytalan helyzetben való *i*-zésnél láttunk olyan *i*-ző szóvégeket, melyek képzőknek tekinthetők, de képző voltuk elhomályosodott, vagy alapszavuk nem világos. Az ilyen szóvégek között találtuk az *-ék* ~ *-ík* és az *-ész* ~ *-isz* végződést, melyek most a képzők között is előfordulnak *i*-ző változatban. A névszótöveknél említett *-ék* ~ *-ík*, *-ész* ~ *-isz* szóvégeket tehát a képzőkkel való azonos viselkedésük alapján képzőknek tekinthetjük, magukat az így végződő névszókat pedig elhomályosult származékoknak. A képzők között is találunk olyat, melynek képző jellege nem látszik tisztán, alapszava pedig nem világos. (L. *-íny* ~ *-ény*.) De mivel ebben a szóvégződésben mindig megvan az *i*-zés, itt sorolom fel, nem a szótövek között.

Í-ző képzők a békési népnyelvben a következők :

-ík ~ *-ék*, 1. kicsinyítő képző, pl. *lágúík*, *ízík*, *tájík*, *környík* (lágúék, ízék, tájék, környék), de : *mellék* (valószínűleg ilyen képző van az *árnyík*, *pocsík* ~ árnyék, pocsék szavunkban ; l. ott) ;

2. deverbális névszóképző, pl. a következő származékokban : *maradík*, *borítík*, *bugyborík*, *habarík*, *hasítík*, *keverík*, *kaparík*, *sárjadík*, *póutlík*, *játík*, *festík*, *vezetík*, *eresztík*, *takarík*, *hājlík*, *halladík* (maradék, boríték, buborék, habarék, hasíték, keverék, kaparék, sarjadék, pótlék, játék, festék, vezeték, ereszték, takarék, hajlék, haladék) stb.

-dík ~ *-dék*, deverbális főnévképző : *ajándík*, *növendík*, *jövedík*, *lövedík* (katonaviselték nyelvében), *szándík*, *ivadík*, *óvadík*, *hulladík*, *söpredík* (ajándék, növendék, jövedék, lövedék, szándék, ivadék, óvadék, hulladék, söpredék) stb.

-lík ~ *-lék*, főnévképző : *moslík*, *hátralik*, *osztalik*, *töltelik*, *főzeliik*, *kotyvalík*, *mörzsalík*, *ázalík*, *toldalík*, *hördalik*, *százalik*, *apróulík* (moslék, hátralék, osztalék, töltelék, főzelék, kotyvalék, morzsalék, ázalék, toldalék, hordalék, százalék, aprólék) stb.

-tik ~ *-ték*, deverbális főnévképző : *mírtík*, *hagyatík*, *nyomatík* (mérték, hagyaték, nyomaték) stb.

-iköl ~ *-ékol*, *-ikēl* ~ *-ékel*, igeképző : *topörzíköl*, *nyavíköl*, *kukoríköl*, *türbíköl*, *ficseríkēl* (a fecske hangja), *(jāj-)veszíkēl* (toporzékol, nyavékol, kukorékol, turbékol, ficserékel, veszékel, stb.

-íkony ~ *-ékony*, *-íkēny* ~ *-ékeny*, deverbális melléknévképző : *hājlíkony*, *múlíkony*, *tanúlíkony*, *fogíkony*, *mozgíkony*, *fojíkony*, *kártíkony*, *feledíkēny*, *fíltíkēny*, *érzíkēny*, *engedíkēny* (hajlékony, mülékony, tanulékony, fogékony, mozgékony, folyékony, feledékény, féltékény, érzékény, törékény, engedékény) stb.

-iny ~ -ény, szóvégződés (névszóképző): *leginy, gyikiny, kökiny, keminy, kéminy, szeginy, ediny, lepiny, söriny, Bériny, epliny, ersziny, reminy, nyőüstiny* (legény, gyékény, kókény, kemény, kémény, szegény, edény, lepény, sörény, Berény : Mezőberény, eplény : a szekér része, erszény, remény, nőstény) stb. de: *mellény*. Ez a szóvégződés mindig *i-ző*. Képző volta nem világos ugyan, a felsorolt szavakat sem érezzük mindig származékoknak, de mivel az *-ény* végű főnevek a békési nyelvben mindig *-iny*-ben végződnek, itt a képzők között sorolom fel ezt a suffixum módján viselkedő szóvégződést.

-míny ~ -mény, deverbális főnévképző: *veteminy, viteminy, vilemíny, keresmíny, süteminy, őjürmíny, őjülleminy, eseminy, eredmíny, kedvezmíny* (vetemény, vétemény: vétel, vélemény, keresmény, sütemény, örvény, örlemény, esemény, eredmény, kedvezmény) stb., ugyanúgy: *körülmíny ~ körülmény*;

-viny ~ -vény deverbális főnévképző: *törviny, szökevény, jövevény, kötvény, szövevény* (törvény, szökevény, jövevény, kötvény szövevény), stb., ugyanúgy: *söviny, ösviny, fösvény, kösviny, keleviny* (sövény, ösvény, fösvény, kösvény, kelevény : betegség neve).

-is ~ -és, deverbális főnévképző: *kilis, bélis, hideglelis, lövis, kötis, csíplis, gyúlis, vetis, évis, főütis, furdís, kérdís, kerítis, könyörgís, jégverís, égzengís* (kelés, bélés, hideglelés, lövés, kötés, cséplés, gyűlés, vetés, evés, töltés, fürdés, kérdés, kerítés, könyörgés, jégverés, égzengés) stb.

-isz ~ -ész, 1. főnévképző: *fűrész, kértisz, merisz, eprisz, mihisz, tehenisz, rivisz* (fűrész, kertész, merész, eprész, méhész, tehenész, révész) stb., ugyanúgy: *térmíszet ~ természet*; de az újabb eredetű és a köznyelvből még nem régen átvett szavakban nem *i-ző* ez a képző: *gépész, cipész, csibész, szemlész ~ szemlész, cséřkész ~ cserkész*;

2. igeképző: *eprisz-ik, egerisz-ik, heverisz, hevenyisz-ik, verebisz-ik, nyerisz-kedik, legelisz-ik* (eprészik, egerészik, heverész, hevenyészik, verebészik, nyerészkedik, legelészik) stb.

-síg ~ -ség, denominalis főnévképző: *egíssíg, betekísíg, kösísíg, szüksíg, zőjücsíg, bikessíg, szípsíg, dicsőüssíg, nehéssíg, ríszéksíg, fínyéssíg, csekísíg, gyeréksíg* (egészség, betegség, község, szükség, zöldség, békesség, szépség, dicsőség, nehézség: nyavalyatörés, részegség, fényesség, csekélység, gyerekség) stb.

-ínk és -ink ~ -énk, deverbális melléknévképző, rövid és hosszú *i-s* változatban egyaránt megvan ebben a származékban: *filínk és filínk ~ félenk*.

Idesorozhatjuk még az *-ély* szóvégződést is, mely nyelvjárásunkban leginkább *-í* változatban él. A névszóknál előfordult már a *bőrbí, kőrtí* (borbély, kastély) főnév, ugyanúgy *i-ző* alakú a köznyelvi *-ély* végződés (képző) a következő névszóknál: *cseki, róustí, keví, feki, főrtí, kovártí* (csekély, rostély, kevély, fekély, fortély, kovártély), néha: *cseki, róustí, keví* stb. vál-

tozat is előfordul; de: *ünnepéj, eréjés, engedéj, szemézet* (ünnepelely, erélyes, engedély, személyzet).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy *i*-zők a békési nép nyelvében azok a képzők, melyekben *-ik* ~ *-ék* hangcsoport van, tehát: *-ik, -dik, -lík, -tík, -íköl, -íkél, -íkony, -íkény, (-ék, -dék, -lék, -ték, -ékol, -ékel, -ékony, -ékeny)*, aztán amelyek *-ény*-ben végződnek: *-íny, -míny, -víny* (*-ény, -mény, -vény*), továbbá a spiransra végződő *-ís, -isz* (*-és, -ész*), valamint a *-síg* ~ *ség-*, az *-ink, -ink* ~ *-énk* képző és az *-í, -íj* ~ *-ély* végződés és képző. Érdekes, hogy az *i*-ző képzők egy-két kivétellel deverbális névszóképzők.

II. *Í*-zés ragokban.

Az *i*-ző képzők felsorolásából kiviláglott, hogy leghasználatosabb képzőink közt elég szép számmal vannak olyanok, melyek a zárt eredetű *é*-t *i*-re váltják. Ragjaink között azonban sokkal kevesebb *é* hangzós van, mint képzőink közt, ezért az *i*-ző ragok száma jóval kisebb *i*-ző képzőink számánál. A ragokban jelentkező *i*-zést külön mutatom be a névszókhöz járuló ragokban, külön az igeragozásban.

1. *Í*-zés névszóhoz járuló ragokban.

Névszóhoz járuló ragjaink közül két határozói ragban találunk zárt eredetű *é*-ből fejlődött *i* hangot. Ez a két rag az *-ír* ~ *-ért* és a *-kipp, -kippen (-kippē)* ~ *-kép, -képen*.

-ír ~ *-ért*, az ok- és célhatározó ragja: *írt-em, -ed, -e, -ünk, -etek, -ék, ezír, azír, mír, tojásír, pizír, kenyírír-bagóújír, asszonyír, embérír* (*ért-em, -ed, -e, -ünk, -etek, -ük, ezért, azért, miért, tojásért, pénzért, kenyérért-bagóért: olcsón, asszonyért, emberért*) stb. *Minygyá írte kütteg Bógdizsnéjír. A rosszaságájír kapta. Íletír ílet!*

-kipp, -kippen (-kippē) ~ *-kép, -képen*, módhatározói rag. *Máskipp is monthatnád. Mindējélekippem próubáltam mán, de sēhoty sē jóū. Bódog újvet!* Köszönyük, *hasōlóukippē*.

2. *Í*-zés az igeragozásban.

Az igeragozásban is megtalálható az *i*-zés, mégpedig mind az alanyi, mind a tárgyias ragozásban, de csak a jelentő- és a felszólító módban, a feltételes módban nem.

a) Alanyi ragozásban.

Az alanyi ragozásban *i*-zést találunk a felszólító mód egyes számában a harmadik személy ragjában: *-ik* ~ *-ék* (nemcsak az ikes, hanem az iktelen igéknél is használatos ez a rag): *ēgyík,*

igyyik, tessik, aggyik, hozzík, jöjjik, írjik, aluggyik, mēnnyik, tamburájjik, lássik, vagy : egyēn, igyon, aggyon, hozzon, jöjjön, írjon, aluggyon, mēnnyēn, tamburájjon (citerán játszik), lásson (egyék, igyék, tessék, adjon, hozzon, jöjjön, írjon, aludjék, menjen, tamburáljon, lásson) stb. Aggyík idēsanyám ēty kis kēnyeret, ēhēs vagyok. Jöjjik ej Jancsi. Tessik ēlhinni. Igyō vizet, ha nincs pīze. Egyík, ha jól esik (magázás). As sē lēgyik űress.

b) Tárgyas ragozásban.

A tárgyas ragozásban már több esetben találkozunk az *í*-zéssel, mint az alanyi ragozásban. A magashangú igéknél ugyanis a jelentőmód mult idejében és a felszólító módban *í* jelzi az idő, illetve a mód jele után a tárgyas ragozást.

A jelentő mód mult idejében *í*-zést találunk a többesszám második és harmadik személyében : *kirt-íték, kirt-ík ~ kértétek, kérték, niszt-íték, niszt-ík ~ néztétek, nézték, vitt-íték, vitt-ík ~ vittétek, vitték, őtt-íték, őtt-ík ~ ettétek, ették, kért-íték, kért-ík ~ kérdeztétek, kérdezték, vött-íték, vött-ík ~ vettétek, vették, kevērt-íték, kevērt-ík ~ kevertétek, keverték stb. Mēgōltíték mán a disznōut? Mēkkirtík asz má sokban, de válogat (megkérték a kezét). Rátēttík a párnákat. De fēltōrtíték a hász főüggyt!*

A felszólító módban szintén a többes második és harmadik személyben jelentkezik *í*-zés a tárgyas ragozás jeleként : *kirj-íték, kirj-ík ~ kérjétek, kérjék, nizz-íték, nizz-ík ~ nézzétek, nézzék, vigy-íték, vigy-ík ~ vigyétek, vigyék, egy-íték, egy-ík ~ egyétek, egyék, kérgy-íték, kérgy-ík ~ kérdezzétek, kérdezzék (kérdjétek, kérdjék), vēgy-íték, vēgy-ík ~ vegyétek, vegyék, kevērj-íték, kevērj-ík ~ keverjétek, keverjék stb. Nizzíték csak, mit hoztam! Mēgēgyíték, ha ēlkirtíték (t. i. azt a sok ételt). Kōssik mēk sōugorom aszt a bűdös kutyát. Vigyecs csak, had űirjék mēg (a búzát).*

Az igeragozásban tehát csak két személyben, a másodikban és a harmadikban mutatkozik *í*-zés, mégpedig alanyi ragozás esetén (felszólító mód) az egyes harmadik, tárgyas ragozáskor (jelentő mód mult idő, felszólító mód) a többes második és harmadik személyben. Tehát :

alanyi ragozás, felszólító mód :

*vēgyek, vēgyél, vēgyēn vagy vēgyik,
vēgyünk, vēgyeték, vēgyenek ;*

tárgyas ragozás : jelentő mód, mult idő :

*vēltem, vētted, vētte,
vēttük, vēttiték, vēttik ;*

felszólító mód :

*véggyem, véggyed vagy vëdd, véggye,
vëgyük, vëgyíték, vëgyik.*

Az *i*-zés.

Az *i*-zés mellett meg kell említenünk az *i*-zést is. Ez a jelen-ség nem más, mint megrövidült *i*-zés, azaz az eredeti zárt *é* nemcsak zártabbá (*i*-vé) vált, hanem meg is rövidült. Az *i*-zés minőségi változás, az *i*-zés pedig minőségi és mennyiségi változás eredménye. Ez a folyamat jól szemlélhető a békési nyelv azon szavain, melyek *i*-zők is, *i*-zők is egyszerre, vagyis *i*-ző változatuk is, *i*-ző alakjuk is van. Ezek a szavak a következők.

enyém ~ enyim ~ enyim ~ enyém. Mind a köznyelvi, mind az *i*-ző és *i*-ző változat használatos. *Nem az enyém. Az enyémet is hitták. Enyim a vár, nem a tized. Tized a fenét, az enyim!*

ibred ~ ibred ~ ébred. Az *ibër ~ éber* származéka; mindkét változata él. *Íbrety hé, mégviratt. Muzsikálhatnak éntüllem, nem ibredék é fél. Félbrettem mán négy órákkör.*

idës ~ idës (anyám, -apám) ~ édes. Ez a melléknév csak az *anyám* és az *apám* főnévvel összetéve mutat mennyiségi és minőségi változást, egyébkor nem. *Az én idész szülémnek is vóyt ojam párnája. Széginy idësanyám sokat emlegette. Mindik kötődöt vele idësapám.*

iccaka ~ iccaka ~ éjtszaka. Rövid *i*-vel csak ebben a köszönésben használatos: *jóy iccakát!* De: *ojam, mint a sëtít iccaka.*

íp ~ ippen (ippē) ~ ép, épen. A melléknév *i*-ző, de a belőle alkotott határozószó *i*-ző. *Ippē jóykör jöttél. Az imén mēnt el ippē.* De: *asz hittem, nem írék haza íb bürél.*

ítíl ~ itill ~ itél. Az ikerített *l* előtt leginkább röviden hangzik az *i*. *Óutánn elitíltik. Utóulsóy itillet.*

líp ~ lipkéd ~ lép, lépked. Az ige gyakorító képzős származékában megrövidül az *i*.

tökil ~ tökill ~ tökél. Az ikerítődött *l* előtt megrövidül az eredetileg hosszú, magas nyelvállású magánhangzó.

A felsorolt példák az átmenetet jelentik az *i*-ző és *i*-ző szavak között. Vannak ugyanis nyelvjárásunkban olyan szavak, melyek már nem viselkednek ilyen kettősen, hanem csak *i*-ző változatban élnek. Ilyen szavak az alábbiak.

bijag ~ bijog (-ot, -ok; -oz) ~ 1. jelzés (zsákon, állaton), 2. ütés, nyom. Ez az é zsákom, rájta a bijog. Hū vëttet hé aszt a bijagot a homlokodra?

cimēnt (-ēt) ~ cement. (Vö. latin: caementum.) *A kis jeddzőy cimēnt kútkávát vëtt.*

fazik (-at, -ak, -am, -ad, -a; -as) ~ *fazék*. *Mán csak ez a nagy vászofazikam maradt nagyanyámról.* Főnevünk a köznyelvben a hangzónyújtó tövekhez tartozik (*fazék* ~ *fazekat*), a békési népnyelvben azonban egyalakú, változatlan tövű. — A *Fazekas* családnév is *Fazikasnak* hangzik nyelvjárásunkban.

imint ~ *imént* ~ *imént*. Mindkét változat ismeretes. *Az imént ment el ippē.* *Az imin még it láttam.* *Í-ző* alakban nem hallottam.

kilis (-t, -ék, -ém, -éd; -és) ~ *kelés*. *Vírkilis van a kezí.* A főnév a *kel* ~ *kél* ige származéka.

marik (*mark-ot*, -om, -od) ~ *marék*. *Éggy összemarikkāl vóút.*

mëginn ~ *mëgint* ~ *megint*, *öreg*ek beszédében: *meg-intellē.* *Mëgin nē fërsz a bürödbe!*

pintëk (-ët, -ënn, -re) ~ *péntek*. *Pintëk pitvarába* (gyerekvér). *A pintëki pijac nem sokat ír.* *Az idén natypintëk szombatra esik.* (Tréfa: mert szökőév van.)

szürdik ~ *szurdék* (szoros, szűk hely). *Éty szürdigba laknak szëginyëk.*

tengiri (-t, -k, -be; -s) ~ *tengeri* (kukorica). *Kél a tengiri, szipë láccik a sörja.* *Tengiriszëdiskör vóút.* Alapszava *tengër*, tehát itt is zártabbá válás történt.

vetillőü ~ *vetélő*. (A kendermunka egyik eszköze.) Az *l* megnyúlása folytán megrövidült az *i*. (Az ikerítődés miatt többször megrövidül az *i*, *ú*, *ü* az *l* előtt. Bővebben: Magyar Népnyelv I, 70—77. 1.)

Ilyen minőségi és mennyiségi változás van a *seregi* ~ *seregély* (a kistermetű galamb, tyúk: *seregi tyúk*, *seregi galamb*) főnevünk utolsó szótagjában is. Az előző részben láttuk, hogy a köznyelvi *-ély* szóvégződésnek Békésen *-i* felel meg. Ebben a szóban tehát rövidülés állott elő. Ugyanígy: *vöüfi* ~ *vőfély*. (Bár itt gondolhatunk a *fi* [fiú, férfi] főnévre is.)

I-zővé vált nyelvjárásunkban a régi *-é* kérdőszócska is, melynek a köznyelvben *-e* felel meg. *Van-i kennek ijen kalapja? Nem tudom é, használ-i.* *Jön-i még víz az eregbe?* Ez a kérdőszócska mind a köz-, mind a békési nyelvben rövidülés a régi hosszú *-é-ből*, a békési nép nyelvében előbb azonban zártabbá válás is történt.

Az eddig felsorolt *i-ző* példák szótövekben mutatják az *i-zést*. De amint az *í-zés* nemcsak szótöben jelentkezik, hanem suffixumokban is, éppenúgy találkozunk *i-zéssel* szóvégi toldalékokban is. Megvan ez a hangtani sajátság a *-kint* ~ *ként* határozó ragban és a birtokos személyragozás egyes harmadik személyében.

-kint ~ *ként*, módhatározó rag: *ëggyenkint*, *sorunkint*, *óúránkint*, *apránkint*, *önkintës* (egyenként, soronként, óránként, apránként, önkéntes). *Hóúldankint hatával atta* (6 mázsát adott).

A birtokos személyragozás egyes harmadik személyében (egy birtok esetén) a magashangú szó *-e* végződést kap, mint a köznyelvben. Ha azonban ragokkal látjuk el az ilyen birtokszót, a ragok előtt *i*, a köznyelvben *-é* hang mutatkozik. Tehát *i*-re váltja a köznyelvi *é*-t a békési népnyelv. Pl. *keze, kezi-t, -be, -vél, -re* ~ *keze, kezé-t, -be, -vel, -re, feje, feji-t, -be, -re, -nek* ~ *feje, fejé-t, -be, -re, -nek, píze* ~ *pízi-t, -vél, -túl* ~ *pénze, pénzé-t, -vel, -től, kesse, késsi-t, -vél, -nek* ~ *kése, kesé-t, -vel, -nek, ökre, ökri-t, -vél, -túl* ~ *ökre, ökré-t, -vel, -től, feketije, feketíji-t, -re, -hē* ~ *feketéje, feketéjé-t, -re, -hez* stb. *Elinná a Krisztusz szűrirül a csatot. Keze ügyibe került. Kilökte a szemit éty pár krājcárrál. Eszibe sē jut annak a tesvire. A viginél vóut egy rokka. Szöürl-tábánn elveszett* (mindenestől).

Ezek a ragokkal ellátott birtokszók ragtalanul nyílt *e*-re végződnek. Miskolci palóc diákoktól azonban hallottam ilyen alakokat is: *kezē, fejē* (l. *epē, feketē*), tehát a köznyelvinél alanyesetben is zártabb végű alakokat. A birtokos személyragozásban megnyilvánuló *i*-zés párhuzamba állítható a névszótövek végén, ragok előtt mutatkozó *i*-zéssel: *vese, vesí-t, fekele, feketí-t* ~ *keze, kezi-t, feje, feji-t*. Mindkét esetben *ē* volt a ragtalan alak végződése (G o m b o c z: Alaktan III. 30. *vesē, epē* elhomályosult birtokos személyragos alakok, EtSz.: *feketē* deminutiv képzős származék, tehát a birt. sz. rag *ē* volt), ez azonban a békési népnyelvben, éppenúgy, mint a köznyelvben nyíltabbá vált, de a ragos alakokban megőrizték zártabb eredetű voltukat. A névszótövekben hosszú *i*-t találunk ragok előtt, a birtokos személyragos alakoknál pedig rövid *i*-t, nyilvánvaló tehát, hogy itt a zártabbá válás mellett rövidülés is történt. A r a n y J á n o s idézett tanulmányában nem *i*-zőnek, hanem *i*-zőnek tünteti fel a birtokos személyraggal ellátott szók tárgyesetét: *betűjít, szemít, jülit, testit, kertjít* stb., más ragok előtt azonban az ő feljegyzése szerint is *i* áll: *nyelve, -ít, -ihez; tüze, -ít, -iről; széke, -ít, -iből* stb. (i. m. 987—988). A r a n y J á n o s megfigyelése tehát azt mutatja, hogy a birtokos személyragos alakok is úgy viselkedtek ragok előtt, mint a tövégi helyzetben *i*-ző névszók. Ez a párhuzam azonban a békési népnyelvben megbomlott. A *tő* végén ugyanis zárt *é* > *i*, a birtokos ragban pedig zárt *é* > *i* > *i* fejlődés tapasztalható.

Az *i*-zés egyike a békési népnyelv, s általában a tisztántúli nyelvjárások legjellemzőbb sajátságainak. Ha megfigyeljük ezt a hangtani jelenséget a felsorolt példákban, megállapíthatjuk, hogy csak olyan szavak *i*-zők, melyek régóta szervesen beletartoznak a nép szókincsébe. Ugyanezt mondhatjuk a suffixumokról is. Más a helyzet az újabban átvett idegen eredetű vagy a köznyelvből a nép nyelvébe még nem régen leszállt szavak és suffixumok esetében. Ezeket a nép mint újakat tanulta meg és

legtöbbször még nem alakította át őket a maga szájaíze szerint, mint ahogy a *fénykép*, *gépész*, *cipész*, *cséřkész*, *hővéd* (honvéd), *ügyvéd*, *engedéj*, *ünnepéj*, *szemézet*, *építész* szavak mutatják. Máskor meg — valószínű az analógia hatására, vagy összetett és származékszavakban az alapszó elhomályosulása esetén — ott is *i*-zést találunk, ahol nem várnánk, pl. *kítélkédik*, *hármadíve*.

Előfordul az az eset is, hogy olyan *i* hangot tartalmazó szavakban vagy képzőkben, melyek újabban kerültek a nép nyelvébe, az *i*-t *é*-re váltja a békési ember. Így pl. a német eredetű és németes alakú *-íroz* képzőt *-éroz* alakban használja nyelvjárásunk: *egrecéroz* és *egzecéroz*, *koméndéroz*, *reckéroz*, *zsanéroz*, *rezenéroz* (ekzecíroz: gyakorlatozik, komandíroz: vezényel, reszkiroz: kockáztat, zseníroz: ingerel, rezeníroz: csinyl követ el), de: *masírozik* ~ menetel.

Az *i*-zésről nyelvtudományunk megállapította, hogy zárt eredetű *é*-nek zártabbá válása. G o m b o c z Z o l t á n hangtörténeti előadásai alapján néhány ilyen zárt eredetű *é* hangnak az előzőjét is meg tudjuk állapítani. „Azokban az eredetileg kéttagú szavakban, amelyek a tövégi rövid magánhangzó lekopása után egytagúakká váltak, az *é* tőhangzó megnyúlt: **néggi* > *négy* (~ *negyed*), **véri* > *vér* (~ *vérés*), **lélki* > *lélk*, ill. *lélék* (~ *lélkém*). Ugyanilyen nyúlás történt többtagú szavak zárt utolsó szótagjában is: **fazék* > *fazék* (~ *fazékat*), **szándék* > *szándék* (vö. *szándok*), **hajlék* > *hajlék* (vö. *hajlok*), ősm. **kirén* (> bolg. tör. **kürän*) > *girén* ~ *gären* > *gären*.” (Hangtörténet 44.)

A G o m b o c z említette helyzetben az *é*, tehát megnyúlt. A Magyar Nyelv XXXVIII. évfolyamában (1—11.) N é m e t h G y u l a bolgártörök jövevényszavainak zárt *e* hangjának kérdésével foglalkozva felsorolja azokat a szavakat, melyek első szótagjukban zárt *e*-re mutatnak az egyeztetések alapján. Ezek között szerepelnek *bér*, *ér* (ige), *gyékény*, *kép*, *késik* szavaink is. Ezekben tehát szintén *é* hang volt az első szótagban, mely aztán megnyúlt. A nyúlás eredménye nyilvánvalóan zárt *é* volt (a fenti szavak Békésen mind *i*-zők). Igen hasznos lenne megvizsgálni, vajjon hány szó zárt *é*-je keletkezett az *é* megnyúlása által. Akár *é* megnyúlása, akár nyílt *é* zártabbá válása folytán keletkezett szavaink zárt *é* hangja, belőle fejlődött ki az *i*-zés zártabbá válással. Ennek a hangváltozásnak H o r g e r szerint „már a XVI. század előtt kellett végbemenni”. A nyelvemlékek alapján „talán a XIII—XV. század közötti időre tehetjük az *é* > *i* változás korát” (M. Nyjársok 57. l.).

Ennek a zártabbá válásnak az okát, törvényszerűségét nem ismerjük. Leíró alapon pedig nem állapíthatunk meg egyebet, mint azt, hogy milyen helyzetben jelentkezik a zártabbá válás eredménye: az *i*-zés. Gyűjtésem alapján azt vettem észre, hogy

mind a szótövekben, mind a suffixumokban legtöbbször az *ék*, *ér*, *él*, *ész*, *ét*, igen gyakran az *ég*, *éd*, *és*, *ény*, *én* hangcsoportban lép fel az *i*-zés, van néhány példa az *éz*, *ép*, *éb* hangcsoportok *i*-zésére is.

Tehát az *é* leginkább a *k*, *r*, *l*, *sz*, *t*, majd a *g*, *d*, *s*, *ny*, *n* hangok előtt válik zártabbá (*ík*, *ír*, *il*, *isz*, *ít*; *ig*, *id*, *is*, *iny*, *in*). Ez alapon fel lehetne tenni egy kérdést: nem voltak-e hatással a zárt eredetű *é* hang zártabbá válására (*é* > *i*) ezek a mássalhangzók, melyeknek képzésekor a nyelv elég magas helyzetben van? Nem tette-e ez a nyelvallás előre ható hasonítással még zártabbá a zárt eredetű *é*-t? Ezekre a külsőségeken alapuló kérdésekre csak akkor tudunk pontos feleletet adni, ha kísérleti úton megvizsgáljuk, van-e a fenti mássalhangzónak olyan hatása, mely képes ilyen hangváltozást előidézeni.

Végezetül meg kell állapítanunk, hogy a Békéssel szomszédos helységek népnyelvében körülbelül ugyanolyan mértékben van meg az *i*-zés, mint Békésen. F ü r I s t v á n idézett tanulmányában azt említi, hogy Hajdú megyéből 192 *i*-ző alakot közöl, Békés és Szilágy megye területéről pedig 89-et.

A dolgozatomban közölt *i*-ző alakok száma nagyjából megegyezik a hajdúmegyei adatok számával, ami arra vall, hogy a Tiszántúl *i*-zése meglehetősen egyöntetű. Erről egy-egy *i*-ző község vagy város területén való rövid időzés is hamar meggyőzhet bennünket. Ezt azonban csak akkor jelenthetjük ki határozottan, ha majd a Tiszántúl *i*-ző vidékeiről részletes nyelvjárástanulmányaink lesznek.

Debrecen.

Szabó István.